

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
TURIZM VA IQTISODIYOT FAKULTETI**

Turdiyeva Yulduz Saburovnaning

**5610300 – “Turizm (faoliyat yo`nalishlari bo`yicha)”
ta`lim yo`nalishi bo`yicha bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**“MINTAQADA TARIXIY-MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA
EKSKURSIYA XIZMATLARINING AHAMIYATI”**

Ilmiy rahbar:

k.o`qt. Bekjanov D.Y.

Urganch 2016 yil

**MAVZU: MINTAQADA TARIXIY-MADANIY TURIZMNI
RIVOJLANTIRISHDA EKSKURSIYA XIZMATLARINING AHAMIYATI**

MUNDARIJA:

KIRISH.....	3
I-BOB. TARIXIY-MADANIY TURIZMDA EKSKURSIYA XIZMATLARINI TASHKIL QILISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI.....	7
1.1 Ekskursiya xizmatlarining mohiyati, turlari va tashkil qilishning oʻziga xos xususiyatlari	7
1.2 Oʻzbekistonda ekskursiya xizmatlari tashkil qilishning tashkiliy- huquqiy asoslari	16
1.3 Oʻzbekiston Respublikasida tarixiy-madaniy turizm resurslarini ahamiyati	40
II-BOB. XORAZM VILOYATIDA TARIXIY-MADANIY TURIZMNI RIVIJLANTIRISH EKSKURSIYA XIZMATLARINI TASHKIL QILISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI.....	49
2.1. Oʻzbekiston Respublikasi turizm industriyasida tarixiy-madaniy turizm resurslarining tutgan oʻrni	49
2.2. Xorazm viloyati turizm sohasini rivojlantirish tendensiyalari	55
2.3. Mintaqada tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish va ekskursiya xizmatlarini takomillashtirishi	63
XULOSA VA TAKLIFLAR.....	72
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	75

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Respublika iqtisodiyoti barqaror rivojlanishi uchun iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida iqtisodiy islohlarni jadal sur'atlar bilan amalga oshirish juda muhim zarurdir. Iqtisodiy islohlarni mamlakatning o'zidagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarinigina emas, balki xalqaro munosabatlar sathasidagi faoliyatni rivojlantirish, tashqi iqtisodiy aloqalarni takmilashtirish, kengaytirish va ishlab chiqarishni jahondagi rivojlangan mamlakatlar tajribasining nazariy-amaliy yutuqlari bilan boyitish kabi vazifalarni ham bajarishga qaratilgan bo'lishi lozim. O'zbekiston mustaqillikka erishgan kundan boshlab, iqtisodiyotning barcha bo'laglarida, shu jumladan turizm sathasida ham jahondagi zalariga muvohiq o'jalik yuritishning yangi shakllariga o'tilmishda.

2015 yilda yalpi ichki mahsulot o'lashtirishining yarmidan ko'pi xizmat ko'rsatish sohasi hissasiga to'g'ri kelgani bu tarmoqning iqtisodiyotimizdagi o'rni va ta'osiri naqadar katta ekanini ko'rsatadi. Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2010 yildagi 49 foizdan 54,5 foizga etdi. Jami band aholining yarmidan ko'pi ushbu sohada mehnat qilmoqda¹.

Bank, sug'urta, lizing, konsalting va boshqa turdagi bozor xizmatlari barqaror sur'atlar bilan rivojlanmoqda, ular xususiy sektor va kichik biznes rivojiga xizmat qilmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasida 80 ming 400 ta kichik biznes sub'ekti faoliyat yuritmoqda va bu xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari umumiy sonining 80 foizdan ortig'ini tashkil qiladi.

Respublika iqtisodiyotini barqarorlashtirish jarayonida xizmat ko'rsatish sathasiga (turizmga) bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Insonning dunyoni, o'lkani bilish, sathliqni tiklash, bosh vaqtini samarali o'tkazish, dam olish, zavqlanish kabi eng muhim ehtiyojlarini qandirishga zaruriyat sathilmoqda. Kishilarning ma'naviy dunyosini boyitishda o'zining madaniyati, urf-odat va turmush tarzini

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning o'lashtirish maqsadimiz o mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borilayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir o nomli Vazirlar Mahkamasidagi ma'ruzasi, Xalq so'zi.//16.01.2016y

bilish bilan birga boshqalar, millatlarning ham ana shu ulug' qadriyatlarini bilishga bo'lgan talab yildan-yilga kuchayib bormoqda.

Tashqi va ichki turizm ayrim mamlakatlarda juda ham tez, barqaror rivojlanib bormoqda. Albatta, bular tarmoqning qanchalik darajada mamlakat iqtisodiyotida hal qiluvchi ahamiyatga aylanib bormoqdan dalil bo'lmadi.

alqar turizmida bugungi kunda ekskursiyaning ahamiyati ortib bormoqda bo'lib, ayniqsa, bizning respublikamizga tashrif buyurgan aksariyat turistlarning e'tibori qadimiy tarixiy aritmetikuraga va o'zbeklik alqining boyliklari hisoblangan urf-odatlariga qaratilgan. Har yil turistlariga ekskursiya xizmati ko'rsatishda, albatta, bu jihatlarni nazardan chiqartdan qoldirmaslik lozim. Turistlariga ekskursiya xizmati ko'rsatish va uni takmilashtirishda bajarilishi lozim bo'lgan dardlar muammolar ko'pdir.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirish, uning nuqsonlaridan bahamand bo'lish huzuridagi eng muhim vazifalari qat'idan joylamoqda. Mazkur muammolarni o'rganish, ularni ilmiy tahlil qilish, bu boradato'plangan bilim va tajribalar asosida mavjud muammolarni hal qilishga dard takliflar kiritish bitiruv malakaviy ishi uchun tanlangan mavzuning dard zarbligini ko'rsatadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Mintaqada turizmida turistik-ekskursion xizmatlar ko'rsatish, ekskursiyani tashkil qilish va ularni takomillashtirish bu sohada erishgan yutuqlar, shuning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari ilmiy tadqiqotlar, ma'lumot adabiyotlarda juda kam o'rganilgan va umuman, bu masalaga yaqin e'tibor berilmagan. Lekin har yil takchilimlar bu masalaga o'z e'tiborlarini karatgan. Masalan, Dard Landberg, M. Kchishnall, Mayk Stavnga, R.M. Blumsteyn, R. Igler, Nikliss, kabi dunyoning takchilimlari o'zlarining ilmiy-amaliy ishlarini bag'ishlaganlar va ilmiy xul salari bilan shuning rivojlanishiga hissalarini qo'shishgan. Hamdo'stlik mamlakatlari limlaridan V.I.Azar, V.Kistanov, A.Yu. Aleksandr va, N.S. Bargukov, R.A. Braymer, A.G. Grabar, N. Igor va, I.T. Balabanov va yana boshqa ko'plab iqtisodchilimlarning shu sohaga taallukli ilmiy-amaliy izlanishlari mavjud. Bu

mualliflarning ilmiy-amaliy ishlari turli vaqtlarda yozilgan bo'lib, ularda turizmda ekskursiya xizmatini takmilashtirish, ekskursantlarni boshqarish, tashkillashtirish kabi muhim yunalishlarni nazariy va amaliy nuqtai nazardan yoritib boshqarishga arakat kilingan.

O'zbekiston mintaqalari iqtisodiyotida turizmning tutgan o'rnini, iqtisodiy rivojlanishda turizmning ta'siri, tashkiliy iqtisodiy muammolarining ma'dum bir qismi respublikamizning A.F.Said va, G.G.Nazar va, T.T.Tashmurot va, A.Razzokov va, N.Tuliyev va, B. Usanbov va, A.Taksanov kabi bir qancha iqtisodchilari, amaliyotchilari tashkilotidan o'rganilgan. Lekin tarixiy-madaniy turizmda ekskursiya xizmatlarini tutgan o'rnini va ularni takmilashtirish, ayniqsa, turizmda ekskursiyani tashkil qilishga bag'ishlangan izlanishlar respublikamizda endi o'rganilayotgan yangi tarmoqdur. Shuning uchun ham turizmda ekskursiyaning rivojlanishini ta'minlash, tashkil qilishning yangi yo'llarini ishlab chiqish va turizm tizimi respublikamizda rivojlanishi, shakllanib boshqarishini o'rganish, tahlil qilish, izlanish va boshqarish va ijtimoiy yutuqlarni turizmga ta'sirlashtirish, turizm korxonalariga, tashkilotlariga, usuliy shakllarga, turizm bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga tadbiq etishni taqozo etadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Mazkur ishining maqsadi mintaqada tarixiy-madaniy turizmga turistlarga ekskursiya xizmati ko'rsatishni ta'minlash, standartlar darajasiga chiqarish va turizm rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish uchun respublikamizning tajribasini o'rganish va uni amaliyotga tadbiq etish, turizmni rivojlantirishning maqsadli strategiyasini shakllantirish kabi muammolar ham tahlil qilingan.

Quyidagi maqsadga muvofiq holda bitiruv malakaviy ishida quyidagi vazifalarni hal qilish ko'zda tutilgan:

1. Ekskursiya xizmatlarining mohiyati, turlari va tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari.
2. O'zbekistonda ekskursiya xizmatlari tashkil qilishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

3. O'zbekiston Respublikasida tarixiy-madaniy turizm resurslarini ahamiyati.
4. Xorazm viloyati turizm sohasini rivojlantirish tendensiyalari.
5. Xorazm viloyatida ekskursiya xizmatlarini tashkil qilish samaradorligini oshirish.
6. Xorazm viloyatida tarixiy-madaniy turizmida yangi turistik marshrutlarni yaratish.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va amaliy uslubiy asosini jahon, hamdo'stlik mamlakatlari hamda respublikamiz iqtisodchi olimlarining o'rganilayotgan muammolarga oid asarlari, bular iqtisodiyotiga o'tishning hozirgi zamonda yo'nalishiga oid ilmiy izlanishlar natijasida ishlab chiqilgan metodiy ujjatlar, O'zbekiston Respublikasi Koinstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining Qonunlari, Vazirlar Mahkamasining qararlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Buyuk Ipak Yulini tiklashda va xalqaro turizmni rivojlantirishda O'zbekistonning ishtirokini kuchaytirish chora-tadbirlari» to'g'risidagi farmoni, bir qancha qonunlar tashkil qiladi.

Bitiruv malakaviy ishining uslubiy asosini amaliy materiallarni o'rganish, Butunjahon Turizm Tashkiloti (BTT), Rivojlangan davlatlar turizmi statistik materiallari, «O'zbekiston turizm» MK, «Iqtisodiyot» vazirligi va «Statistika» boshqarmasining statistik materiallari tashkil etadi.

Muallif o'zidan to'plangan materiallar izlanishning asosiy bazasi hisoblanadi. Malakaviy ishni yozish jarayonida taqqoslash, tarkibiy, funktsional tahlil usullari, shuningdek statistik guruhlash, analitik, iqtisodiy-matematik, chiziqli, eksperimental, mantiqiy tahlillardan keng foydalanildi. Shuningdek, izlanish jarayonida o'rganilayotgan muammolarni tahlil qilishda tizimli, subektiv-bektiv katagoriyalik uslublar qo'llanildi. Muallif kuzatuv g'ayalarni ishlab chiqish va asoslashda o'rganilayotgan muammoga tizimli yondashish talablaridan keng foydalanildi.

I-BOB. TURISTIK-EKSKURSIYA XIZMATLARNI TASHKIL QILISH VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.

1.1. Turistik-ekskursiya xizmatlaring mohiyati va ularning turlari

Turizm ekskursiya bilan chambarchas b liqdir. Chunki ekskursiya har bir turistik sayohatning fikriy if dasidir. datda, ekskursiya d ganimizda diqqatga saz var j ylarni ziyorat qilish tushiniladi, bularga esa, yodg rliklar, muz ylar, muassasalar va b shqalarni o`rganish shakl va usullari d b bilamiz.

Ekskursiya xizmatini ko`rsatish ó insonning ma`naviy va axloqiy qadriyatlarga bo`lgan ehtiyoji va talabini qondirish, bilimni egallashda , shu jumladan, kasbiy va bilish vositalari, usullari, obyektlarini erkin tanlash sharoitida ekskursiyalar tashkil etish va ekskursiya xizmatlarini ko`rsatishdir. Ekskursiya xizmatlarini ko`rsatish iste`molchi (ekskursant,turist) gacha tarix, madaniyat, geografiya, etnografiya, ekologiya va iqtisodiy hamda boshqa fanlar bo`yicha kompleks bilimlarni yetkazish imkonini berdi. Bu muzeylarni va ko`rgazma eksponatlarini, tarixiy, madaniy, tabiiy, etnojadal, muhandislik va boshqa diqqatga sazovor joylarni, obyektlarni anglashda shaxs ehtiyojini qondiradi.

Inson tomonidan ekskursiya xizmatlarini tanlash topqirligi va bilimdonlik xarakteriga ega. Chunki, ekskursant (turist) bir vaqtning o`zida bir necha ehtiyojlarini qondiradigan ekskursiya xizmatlarini tanlaydi, ya`ni bu xizmatlar funksional to`liqlikka ega bo`ladi. Misol uchun, shaxardan tashqariga ekskursiyaga tashrif buyurishar ekan, uning ishtirokchilari nafaqat bilimga ehtiyojlarni qondiradi, balki hissiyot va intellektual zo`riqishlarni harakatlanishi orqali bartaraf qilishadi va bir- birlari bilan muloqat jarayonida axborot almashinish samaradorligini oshiradilar. Shunday qilib, ekskursiya xizmatlari ko`rsatilishini nafaqat turistik xizmatlar kompleksining qismi sifatida, ekskursantlar (turistlar) ni talab va ehtiyojlarni qondirish maqsadi bo`lgan mustaqil xizmat turi sifatida qarab chiqish mumkin.

Ekskursiya - (lotinchadan. *Excursio* – sayoxat) bu gid (ekskursovod) rahbarligida ilmiy yoki madaniy maqsadlarga diqqatga sazovor joylarni, muzeylarni individual yoki jamoa boʻlib tomosha qilishdir.

Ekskursiya - bu tanishish yoki oʻrganish maqsadida aniq belgilangan reja boʻyicha oʻtkaziladigan, mavzuli hikoyalar bilan olib boriladigan biror obʼektning koʻrsatish jarayonidir. Har bir ekskursiyaning mazmuni (xususiyati) *hikoya qilish, namoyish etish, maʼlumot berishdan* iborat. Agar namoyish etish(tanishtirish) boʻlmasa bunday madaniy, ilmiy jarayon ekskursiya emas, balki oddiy *maʼruza* yoki *suhbatga* hisoblanadi.

Ekskursiya xizmatlarini turistik ekskursiya korxonalarining uyushtirilgan dam olish tizimi faoliyat natijasi sifatida qarab chiqib, shuni unutmazlik kerakki, ekskursiya xizmatlari koʻrsatish kompleks vazifalari tarixiy, madaniy, tabiiy va boshqa obyektlarga sayohat va safarlar uyushtirishni oʻz ichiga oladi.

Ekskursantlarning ehtiyojlarini qondirish bevosita ekskursiya xizmatlarini miqdoriy va sifatiy yaxlitligiga bogʻliqdir.

Ekskursiya xizmatlarini tashkil etishning har bir formasi(shakli) bu aniq maqsadga qaratilgan harakatlar uygʻunligi hisoblanadi. Ekskursiya xizmatlari koʻrsatish ekskursantlarning talab va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Aholini ekskursiya xizmatlari bilan qamrab olishning maqsadli yoʻnalish xarakteri quyidagi yoʻnalishlar boʻyicha amlaga oshiriladi.

- Yashash joyi;
- Oʻquv muassasi, tashkilot, korxonalar;
- Tur bazalar, dam olish uylari, pensionatlar va hakazolar;
- Klublar, madaniyat uylari va saroylari;
- Seminarlar, kurslar, simpoziumlar, konferensiyalar va boshqalar;
- Aeroportlar (portlar), vokzallar, festival maydonlari.

Ekskursiya xizmatlari barcha ishlarni tashkil etish boʻyicha asos korxonaning biznes rejasi boʻlishi mumkin. Bu turizm soxasi bozorida ekskursiya

xizmatlari turlari boʻyicha talab va ehtiyojlar, ishtirokchilar tarkibi hisobga olingan holda tuziladi. Unda ekskursiya xizmatlarining asosiy koʻrsatkichlari aks etadi va quyidagilar kiradi:

- Aholiga, mamlakat mehmonlariga koʻrsatiladigan ekskursiya xizmatlari hajmi(pul koʻrinishida);
- Ekskursantlar(turistlar) soni;
- Xizmatlardan tushgan daromad.

Mazkur koʻrsatkichlar dahaviy takomillashtirish mezonini sifatida xizmat qiladi. Buning uchun korxonada quyidagi axborotlar boʻlishi maqsadga muvofiq.

- Ekskursantlarga xizmat koʻrsatish bilan bogʻliq tashkilotlar manzili, faks va telefon raqamlari;
- Ekskursiya mavzulari roʻyxati;
- Maʼlum mamlakat, hudud, rayon, shahar boʻyicha joy ekskursiya yoʻnalishlari, karta sxemalari;
- Ekskursavodlarning uy manzillari va telefonlari raqamlari roʻyxati.

Ekskursiya xizmatlari koʻrsatkichni tashkil etish boʻyicha axborotlar toʻliqligi turli koʻrinishdagi kartochkalar bilan taminlanadi:

- Transport korxonalarini(avto xoʻjaliklar, avto stansiyalar, temir yoʻl vokzallari, aeroportlar, portlar va hakazolar);
- Joylashtirish vositalari;
- Ovqatlanish korxonalarini.
- Ekskursiya tashkilotlari tomonidan tashrif buyurish koʻzda tutilgan;
- Madaniy akartiv muassasalari(muzeylar, konsert zallari, teatrlar va boshqalar);
- Tashrif buyuriladigan va koʻrsatilayotgan hisoblangan korxonalar;
- Ekskursiyalar oʻtkaziladigan mavzular roʻyxatiga muvofiq ularning klassifikatsiyasi, davomiyligi, harakatlanish usuli, boshlanish joyi va tugashi, ekskursiya qiymati koʻrsatiladi.

Ekskursiya xizmatlari ko'rsatish turistik korxonalar(firmalar) tomonidan ularga qarashli bo'lgan ma'muriy hududda (shahar, rayon) amalgam oshiriladi. Boshqa shaharga boruvchi guruhlar bilan ishlash (hatto ma'dum rayonda bo'lsa ham) o'sha shaharlardagi ekskursiya muassasalari yoki turistik korxonalariga o'tkaziladi.

Guruh bilan birga ketadigan ekskursavod uning rahbari vazifasini bajaradi, yo'l axborotlari beradi. Bunday yondashuv hozirgi davrda ekskursiya xizmatlari ko'rsatish taraqqiyotiga davlat tomonidan ortib borayotgan e'tiborni xarakterlaydi. Ekskursiya xususiyati shundan iboratki, unda ko'rsatish va hikoya qilish organik ravishda uyg'unlashgan. Ekskursavod obyektini ko'rsatar ekan, u haqidagi ma'lumotlarni tahliliy jarayonlar, tushuntirishlar, tarixiy ma'lumotlar bilan to'ldirib boradi. U ko'rganlarni to'g'ri qabul qilishga, obyekt bilan bog'liq voqealar, hodisalar, dalillarni obyektiv baholashga o'rgatadi. Shu tarzda bilish jarayonida ekskursantlar dinyoqarashiga maqsadli yo'naltirilgan ta'bir amalgam oshiriladi. Berilgan ma'lumotlar esa ko'rgazmaliligi sharoiti bilan yaxshi eslab qolinadi va dinyoqarashining kengayishiga imkon beradi.

Har bir ekskursiya mavzusi va maqsadidan qat'iy nazar quyidagi belgilarga ega bo'lishi shart:

- Aniq vazifa, mavzu va maqsad mavjudligi;
- Guruh yoki individual(yakka) ekskursant mavjudligi;
- Ekskursavod borligi;
- Vaqtning davomliligi;
- Ekskursiya obyektlarini bevosita ular joylashgan o'rinida ko'rsatish;
- Tomoshaning maqsadga muvofiqligi;
- Oldindan ishlab chiqilgan yo'nalish bo'yicha harakatlanish;

Ekskursiya asosiga quyidagi tamoyil (prinsp) lar qo'yilgan:

- Ilmiylik ó faqtlar, voqealar, nazariyalar (g'oyalar) , jihatlar, ilmiy talqinda beriladi, obyektiv baho, ular mansub bo'lgan zamonaviy fan sohalari pozitsiyasidan turib qaraladi;

- Gʻoyaviyligi;
- Haqqoniyliigi;
- Nazariyani amaliyot bilan bogʻliqligi;
- Topqirlik;
- Ishonchlilik;

Ekskursiya quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- Iqtisodiy;
- Gʻoyaviy ó siyosiy;
- Umumtalim;
- Axborot beruvchi;
- Tarbiyaviy;
- Mazmunli dam olishni tashkil etish;
- Dunyoqarashni kengaytirish;
- Insonda qiziquvchanlikni shakillantirish;
- Ixtisoslashgan (kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash);
- Ekskursiya yaratish jarayonlariga quyidagi bosqichlar xos:
- Mavzular tanlash;
- Manbalarni tanlash va oʻrganish;
- Tanlangan mavzu boʻyicha yangi ekskursiya yaratish;
- Uni oʻtkazishga tayyorgalik.

Ekskursiyada aynan **hikoya qilish** va **namoyish etish** asosiy xususiyatlardir.

Lekin koʻrilayotgan narsalar haqida chuqur tahlil, maʼno, tushuncha berilmasa, bu ishtirokchilar uchun faqatgina diqqatga sazovor joylarni tomosha qilish boʻladi. Ekskursiyaning mazmuni ham koʻrilayotgan obektlarga qiziqarli maʼlumotlarni aytib berishdan iborat.

Gidning obʼekt haqida aniq faktlar, hodisalar, jarayonlarga asoslanib hikoya qilayotganlari sayyohlar ongida koʻrayotganlari bilan bogʻlanib umumlashadi. Shu tariqa gid sayyohlarga obʼektlarni toʻgʻri koʻrishni oʻrgatadi. Bu jarayonda ekskursiyaning asosiy tarkibiy qismi boʻlgan atrof-muhitni emotsional qabul qilish

katta rol oʻynaydi. Gid sayyohlarni nafaqat eshitish va koʻrishga, balki voqea hodisalarni his etishga majburlashi kerak. Koʻrgan va eshitganlar sayyohlarga javob hissiyotini uygʻotish zarur (hayrat, quvonch, gʻurur).

Ekskursiya—bu nafaqat vaqt oʻtkazish, balki jismoniy va ruhiy kuch sarflashni talab qiluvchi, boʻsh yoki oʻqish vaqtidagi intellektual faoliyatidir.

Ekskursiya oʻzining koʻrgazmaliligi, daromadliligi, hissiyotliligi bilan insonlarning ruhiy qiyofasi shakllanishiga taʼsir koʻrsatadi.

B.V.Yemelyanov ekskursiyaning qoʻyidagi 6 ta xususiyatlarini ajratgan:

- vaqt davomiyligi (2 soatdan 1 kungacha);
- sayyohlar guruhining mavjudligi (10-15 kishi);
- malakali mutahassis - *gidning* mavjudligi;
- ekskursiya obʼjektini koʻrib chiqish;
- obʼjektlar bilan harakatda va toʻxtab tanishish (avtobusdan tushib);
- ekskursiya yoʻnalishini belgilab beruvchi aniq mavzuning mavjudligi.

Hozirda ekskursiya amaliyotida ekskursiyaning asosiy xususiyatlarini belgilashda erkin qaralmoqda. Masalan: turistlar guruhi bir necha kishidan iborat (1-2 kishi) boʻlishi mumkin; obʼjekt bilan tanishish uchun avtobuslardan tushish shart emas (agar obʼjekt yaxshi koʻrinsa). B.V.Yemelyanov koʻrsatgan ekskursiyaning boshqa xususiyatlari esa oʻzgarmay qoladi.

Ekskursiyaning albatta maqsad va vazifalari aniq boʻlishi shart. Chunki, shular ekskursiya obʼektlari, marshrutlari, adabiyot manbalarini tanlashda va oʻgid portfelioni yaratishda muhim rol oʻynaydi.

Lekin ekskursiyaning eng asosiy xususiyatlari uni oʻtkazishda ekskursiya uslublaridan foydalanishdir, yaʼni namoyish va hikoya qilishning uygʻunligidadir(bir-birini toʻldirish).

Tasniflash (klassifikatsiya) oʻ bu aniq bir belgilarga qarab bir turdagi predmetlarni boʻlimlarga, klasslarga ajratishdir.

Ekskursiyani tasniflash-ekskursiyani olib borish harakteriga, xususiyatlariga, mazmuniga qarab guruhlariga ajratishdir. Bu esa ekskursiya

amaliyotida katta ahamiyatga ega. Ekskursiyani tasniflash gid ishini tashkil etishda yordam beradi.

Ekskursiyani tayyorlash ekskursiyani tuzuvchilardan ijodiy yondashuvni talab qiladi. **Ekskursiyani tayyorlash**—bu shahar va hududlarning ekskursiya imkoniyatlaridan kelib chiqib, turistik korxonaning doimiy mijozlari ehtiyojiga asoslangan holda, ekskursiyaga yangi mavzular ishlab chiqishdir.

Yangi *ekskursiyani tayyorlash* jarayoni o'z ichida mavzuni aniqlash, ekskursiya maqsad va vazifalarini qo'yish, ob'ektlarni tanlash va o'rganish, ekskursiya marshrutlarini tuzish, ekskursiya mavzusi bo'yicha adabiy manbalarni o'rganish, mutaxassislar bilan konsultatsiyalar olib borish, ekskursiyaning asosiy matnini (kontrolniy tekst) yozish, o'gird portfelioni taxlash, ekskursiyani o'tkazish metodikasini tanlash va texnologik haritasini tuzishdan iboratdir.

Ekskursiyani tayyorlash negizida pedagogik bilimning bosh prinsipi va talablari: o'qitish va tarbiyaning bog'liqligi, hikoyalarda ketma-ketlik, fikrlarning aniq va tushunarli bo'lishi, hissiyot, sayyohlar yoshi xususiyatlari hisobga olingan holda bo'lishi shart.

Yangi ekskursiya mavzusini ishlab chiqishda 3-6 kishidan iborat ijodiy guruh (gidlar) yig'iladi. Ular orasidan rahbar tanlanadi. Ijodiy guruhning har bir a'zosi o'z g'oyalari, materiallarini taqdim etadi va bu materiallar umumlashtiriladi.

Har bir ekskursiya o'zining aniq mavzusiga ega va shu mavzu asosida namoyish va hikoyalar tayyorlanadi. Ayniqsa, bu ko'p mazmunli ob'ektlar namoyishida muhimdir. Chunki bitta ob'ektni har xil mavzularda yoritish mumkin.

Ekskursiya **mavzusi** shahar arxitekturasi, ijodkor hayoti, ko'cha tarixi, ekologik ahvol, hayvonot olami, shaharning iqtisodiyoti va hokazo bo'lishi mumkin.

Ekskursiya **nomi (nomlanishi)** ham uning mazmunini ochib beradi (Moviy gumbaz ostida, Sharq taronasi-qalb durdonasi, Marg'ilon- 2000 yoshda). Ekskursiya nomini belgilayotganda qo'yidagilarga yo'l qo'yimaslik kerak: so'zlarni qisqartirmaslik, abbreviaturalardan, xorijiy leksikonlardan olingan so'zlardan

foydalanmaslik. Ekskursiya nomi o'zining individualligi, tez yodda qolishi, yoqimli eshinishi, mazmunga to'g'ri kelishi bilan ajralib turishi kerak.

Oldindan maqsad belgilamay ekskursiyani tayyorlash mumkin emas. **Ekskursiya maqsadlari** o' vatanparvarlik, mehnatni sharaflash, estetik va ekologik tarbiya, shahar tarixi va davlat iqtisodiyotiga qo'shgan hissasini o'rganish, o'zka tabiati bilan tanishish va boshqalar bo'lishi mumkin. Ekskursiyaga uchtdan ziyod maqsad qo'yish noto'g'ri bo'ladi, chunki hech qaysisiga erishmaslik mumkin.

Mavzular uchun ob'ektlarni tanlash. Ekskursiya *obektlari-* tabiat manzaralari- tog', daryo, g'or, qo'riqxonalar; muzeylar; qasrlar, favvoralar, maydonlar, arxeologik yodgorliklar bo'lishi mumkin.

Obektlar quyidagi mezonlar bo'yicha baholanadi:

- obektning talimiy ahamiyati;
- mashhurligi;
- takrorlanmas, ekzotik bo'lishi;
- hozirgi ahvoli;
- manzili.

Ekskursiya obektlari baholanib, adabiy manbalar o'rganilgandan so'ng, har bir obekt uchun kartochka tuziladi. *Kartochkaga* quyidagi malumotlar kiritiladi:

- obekt nomi;
- obekt bilan bog'liq tarixiy voqealar (yili);
- obekt manzili;
- obekt va voqealar haqidagi malumotlar manbai;
- obektning saqlanganlik holati;
- obekt kimning nazorati ostida;
- obekt haqida qisqacha malumot(muallifi, qachon qurilgan, yozuvlar);
- kartochka tuzilgan kun va masul shaxs.

Yuqoridagi bo'limlarga qo'shimchalar kiritish mumkin.

Ekskursiya obektlarini o'rganishni territoriya haritasini tuzish bilan yakunlash maqsadga muvofiqdir. Haritada diqqatga sazovor joylar maxsus belgilar

bilan belgilanadi va shu marshrut boʻylab ekskursiya harakatlanadi (masshtabi 1:25000; 1:10000; 1:5000).Umumiy qabul qilingan belgilar yoʻq, uni ijodiy guruhning oʻzi belgilaydi.

Ekskursiya obektlari oʻrganilib, harita-sxema tuzilganidan soʻng, obektlarni saralash bosqichi boshlanadi. Obekt mazmunan ekskursiya maqsadiga toʻgʻri kelishi kerak. Obektlar **asosiy** va **qoʻshimcha** boʻladi.

Asosiy obektlarga ularsiz ekskursiya mavzusini yoritish mumkin boʻlmagan obektlar kiradi.

Qoʻshimcha obektlar alohida epizod, fakt, detallarni tushuntirib berishga yordam beradi.

Mavzu bilan bogʻliq boʻlmagan obektlarni yoritmaslik kerak.Chunki u sayyohlarni chalgʻitishi va ketma-ketlikni buzishi mumkin.

Ekskursiya amaliyotida 2-3 soat davomida shaharning 5-10 ta obektini koʻrsatish maqsadga muvofiqdir.

Koʻrgazmali materiallardan foydalanish va ekskursiya marshrutini aniqlash.

Koʻrgazmali materiallarni tanlashdagi mezonlar quyidagilar:

- ularni ishlatishning zaruriyligi va maqsadliligi;
- ommaboplik qiymati, yani ushbu koʻrgazmali qurol hikoyani qanchalik boyitishi, tushunarli qilishi mumkin;
- gʻaroyibli;
- ifodaliligi;
- saqlanganlik holati.

Rasmlar, harita-sxemalar, reproduksiyalar 18x24sm oʻlchamli karton asosli, tiniq va aniq tasvirga ega boʻlishi shart. Avtobusda koʻrsatishga moʻljallangan koʻrgazmali qurollar 24x30sm oʻlchamli boʻlishi zarur(orqa qatorga oʻtirganlar koʻrishlari uchun).

Koʻrgazmali materiallar roʻyxati, tarkibi ekskursiyaning butun hayotiy davrida oʻzgartirilib, takomillashtirib borilishi mumkin.

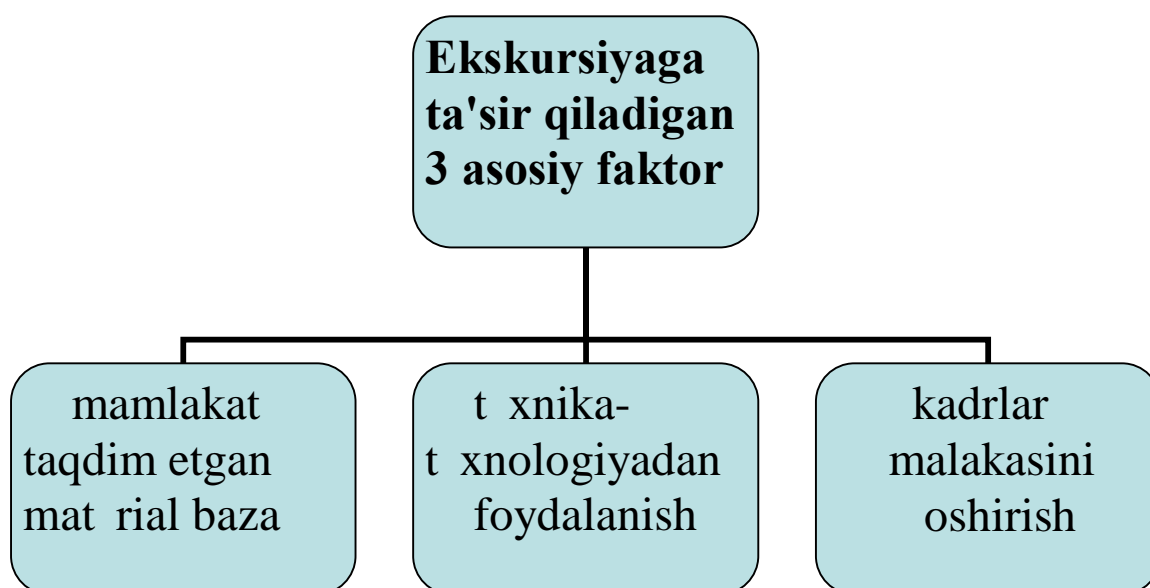
Ekskursiya marshruti- bu ekskursiya guruhi bosib oʻtadigan yoʻl. Marshrut ixcham, har bir obektga 10-15 daqiqa vaqt ajratilib, ishlab chiqilishi kerak.

Marshrut *xronologik, tematik va tematik-xronologik* tartibda tuziladi. Obektlar har joyda joylashganligi sababli xronologik tartibga rioya qilish qiyin boʻladi. Shuning uchun tematik marshrut tuzish osonroq boʻladi.

Marshrutni tuzishda obektlardan takroriy harakatlanishga yoʻl qoʻymaslik kerak. Lekin bunga ham hamma vaqt erishib boʻlmaydi.

Marshrutni ishlab chiqish ekskursiya marshruti sxemasini tuzish bilan yakunlanadi (koʻcha va maydonlar nomi, avtobusdan tushish joyi, avtobus tezligi-sekin-30km.s; oʻrta-40-50km.s; tez-60° km.s).

1.1.1-rasm. Ekskursiyaga taʼsir qiluvchi omillar²

1.2. Turistik-ekskursiya xizmatlarini tashkil qilishning oʻziga xususiyatlari

Ekskursiya marshruti tasdiqlangandan soʻng ijodiy guruh ekskursiya matnini tuzishni boshlaydi. Ekskursiya amaliyotida u *asosiy matn* (kontrolniy tekst) deyiladi. Unga ijodiy guruh ishlab chiqqan ekskursiyani olib borish uchun barcha

² R.S. Amriddinova *oʻEkskursiya ishini tashkil etish oʻ, Maʼruzalar matni. SamISI. 2014*

materiallar kiritiladi. Eng muhim malumotlar tanlanib, xulosalar qilinadi. Asosiy matnda foydalaniladigan materiallar manbaini ko'rsatish zarur.

Matn ham xronologik tartibda va ham ekskursiya obektlarining marshrut bo'ylab joylashganligiga qarab tuzilishi mumkin, yani, mavzular yoritilishi ketma-ketligiga qarab. Asosiy matnda shuningdek, chiqishlar, xulosalar, mavzular orasidagi mantiqiy o'tishlardan tuzilgan materiallar ham kiritiladi. Unda mavzuga taaluqli, lekin ekskursiyani ishlab chiqishda nazarda tutilmagan obektlar ham kiritilishi mumkin. Bu keyinchalik o'sha mavzuda ekskursiya variantlarini ishlab chiqishda kerak bo'ladi.

Amaliyotda uch soatlik avtobusli ekskursiyada asosiy matnning hajmi 40-50 varag'ni, piyoda ekskursiyada 25-30 varag'ni (14 shrift, 1.5 interval) tashkil etishi belgilangan.

Ijodiy guruh tomonidan ishlab chiqilgan va turistik tashkilot tomonidan tasdiqlangan ekskursiyaning asosiy matni gidlar individual matnini tuzishda asos bo'ladi. Asosiy matnni tayyorlashda yana bir muhim talab, bu titul varag'ining mavjudligidir. Unda yangi ekskursiyani ishlab chiqqan turistik- ekskursiya tashkiloti nomi, ekskursiya mavzusi, ijodiy guruh tarkibi, ekskursiya tasdiqlangan sana ko'rsatiladi.

Gidning individual matni. *Individual matn* óbu hikoya qilib berishga tayyor ekskursiya mahsulotidir, yani ekskursiya hikoyasi uchun matndir. Individual matn tarkibi 3 qismdan iborat: chiqish(vstupleniye), asosiy qism, xulosa.

Chiqish va xulosa qismi asosiy qismdan tubdan farq qiladi, ular ekskursiya obektlari bilan o'zaro bog'liq emas. Bular ko'proq maruza, suhbatga yaqinroqdir.

Chiqish *tashkiliy* va *axborot* qismlariga bo'linadi. *Tashkiliy* qismda gid o'zining ismi sharifini, ekskursiyani tashkil etgan muassasa nomini, avtobus haydovchisini tanishtiradi, mavzu va marshrutni elon qiladi, ekskursiya davomiyligini, uning yakun topish joyini(ushbu joyga xoxlovchilar avtobusni tark etishi mumkin), avtobusda o'zini tutish haqida aytib o'tadi.

Axborot qismida gid ekskursiya mazmunini qisqacha bayon qiladi, sayyohlar ko'radigan diqqatga sazovor obektlarni, kichik mavzularni (podtema) sanab o'tadi.

Chiqish 5-7 daqiqadan oshmasligi va uni marshrutga harakatni boshlamasdan avval o'tkazish kerak. Chiqish eng masuliyatli bosqichdir va u yorqin bo'lishi shart. Shu bosqichda sayyohlar bilan aloqa o'rnatiladi, ular gid haqida ilk taasurotni oladilar. Yaxshi chiqish gid muvaffaqiyatini taminlaydi. Malakali gid aynan chiqish paytida guruh bilan o'zaro tushunish nuqtasini topib, ularni o'ziga jalb qilib, o'z ishining ustasi sifatida ekskursiyaning muvaffaqiyatini taminlaydi.

Asosiy qism namoyish etish va hikoya qilish uyg'unligida shakllanadi va bir-biri bilan *mantiqiy o'tishlar* (logicheskiy perexod) bilan bog'langan, har xil obektlarga yoritiladigan mavzulardan tashkil topadi. *Mantiqiy o'tishlar* oldingi mavzular mazmunidan kelib chiqib, keyingi mavzuni hikoya qilishga yordam berishlari kerak. Mantiqiy o'tish umumlashtirish, taqqoslash, to'ldirish harakteriga ega bo'lishi mumkin. Mazmunli, chiroyli mantiqiy o'tish gidning yaxshi uslubiy tayyorgarligi va yuqori professionalligidan darak beradi.

Ko'pgina hollarda birinchi mavzuni tugatib, ikkinchi obektga o'tish jarayonida gidlar ekskursiya mazmuniga to'g'ri kelmaydigan rasmiy o'tishlardan foydalanadilar. Masalan: "Hozir biz sizlar bilan u tomonga borib, ... ni ko'ramiz o yoki ana endi biz boshqa yodgorlikka o'tamiz". Bunday rasmiy o'tishlar ekskursiyaning xom ishlanganligidan dalolat beradi. ular ekskursiyaning alohida qismlarini bir-biri bilan bog'lanishiga yo'l qo'ymaydi.

B.V. Yemelyanov fikricha, rasmiy o'tishlarni gidlarning sistematik xatosi deb hisoblash noto'g'ri. Ular obektlar orasidagi harakat bir necha soniyani tashkil etganda, majbur ishlatiladi (obekt avtobusdan tomosha qilinayotgan bo'lsa). Masalan: "Endi tezda o'ng qo'l tarafga qarang, nazdimizda... yodgorligi".

Xulosa qismida gid ekskursiya mavzusi bo'yicha xulosa va yakun yasaydi, sayyohlar savollariga javob beradi.

Professional muhitda o'gid portfeliö deb, namoyish etish, ko'rish qatorlariga yetishmayotgan bo'g'inlarni to'ldirish va tiklash uchun mo'ljallangan ko'rgazmali qurollar jamlanmasiga aytiladi. Bu ayniqsa, ko'rsatmoqchi bo'lgan obektlar bizgacha o'zgartirilgan hollarda yetib kelgan yoki umuman saqlanmagan hollarda muhimdir. Shunda rasmlar, chizmalar obektning birinchi holatini tiklashga yordam beradi.

o'Gid portfeliöda yana ekskursiya mavzusiga taaluqli shaxslar rasmi, kartinalar reproduksiyasi, geologik haritalar, harbiy voqealar tasvirlangan harita-sxemalar, ishlab chiqaruvchi korxonalar mahsuloti namunasi, gerbariylar, geologik namunalar, magnitofon tasmalari, yani ekskursiya sharhini yanada boyitidigan boshqa illyustrativ materiallar kiradi.

Ko'rgazmali qurollarni tanlashdagi mezonlar quyidagilar:

- ularni ishlatishning zaruriyligi va maqsadliligi;
- ommaboplik qiymati, yani hikoyani ushbu ko'rgazmali qurol qanchalik boyitishi, tushunarli qilishi mumkin;
- g'aroyibli;
- ifodaliligi;
- saqlanganlik holati.

Rasmlar, harita-sxemalar, reproduksiyalar 18x24sm o'lchamli karton asosli, tiniq va aniq tasvirga ega bo'lishi shart. Avtobusda ko'rsatishga mo'ljallangan ko'rgazmali qurollar 24x30sm o'lchamli bo'lishi zarur (orqa qatorga o'tirganlar ko'rishlari uchun).

Ekskursiyaning texnologik haritasi. Bu sinov ekskursiyani qabul komissiyasiga topshirishdan oldin, ekskursiyani tuzishdagi ijodiy jarayon oxirida tuziladigan yakuniy hujjatdir. Unda (gid o'zining hikoyasida foydalanishi uchun) ekskursiyaning mavzusi, maqsad va vazifalari, marshrutning optimal varianti, uning davomiyligi, masofasi, obektlar, to'xtash joylari, mavzuchalar, tashkiliy va metodik ko'rsatmalar, sharh va hikoyaning metodik usullari ko'rsatiladi. Sayyohlarga konkret obektlarda ekskursiya mazmunini qanday yoritish

samaraliroq ekanligini texnologik harita ko'rsatadi. Uning *maqsadi-* gidga ekskursiyani olib borishda ijobiy natijaga erishish yo'llarini ko'rsatishdir. Bundan tashqari, ekskursiyaning texnologik haritasi ekskursiya faoliyatini olib borish, turistik-ekskursiya tashkilotini sertifikatlashtirish uchun talab qilinadigan asosiy hujjatdir.

1.2.1-jadval. Ekskursiyaning texnologik haritasi³

Ekskursiyaning texnologik haritasi

Ekskursiya mavzusi-----

davomiyligi(soat)-----

masofasi(km)-----

mualliflar-----

ekskursiyaning mazmuni-----

Ekskursiyaning marshruti, shuningdek marshrut varianti(yozgi, qishgi);-----

<i>Mars hrut bo'ylab harakatla- nish uchastkasi</i>	<i>To'xtash joylari</i>	<i>Ko'ri- digan obektlar</i>	<i>Davomiy- ligi</i>	<i>Axborotning asosiy mazmuni</i>	<i>Tashkiliy ko'rsat- ma</i>	<i>Metodik ko'rsat- malar</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>

Ekskursiya matni kabi texnologik harita ham, uch qismdan iborat:*chiqish, asosiy qism va xulosa.*

Chiqish va xulosa ekskursiya obektlari bilan bog'liq emas va haritada tasvirlangan grafikdan (asosiy qismdan) oldin va keyin joylashadi. Unda gid sayyohlarni ekskursiya mazmuni va hikoyasiga etiborini jalb qilish uchun nimalarni e'lon qilishi shart bo'lgan ko'rsatmalarni yozadi (texnologik haritada matn grafalar hisobga olinmagan holda yoziladi). Kirish qismida uning variantlari

³ R.S. Amriddinova *Ekskursiya ishini tashkil etish o, Ma'ruzalar matni. SamISI. 2014*

ko'rsatilishi mumkin, undan foydalanish ekskursiya guruhi tarkibiga bog'liq bo'ladi.

1. *Grafa.* o'Marshrut bo'ylab harakatlanish uchastkasiöda ekskursiya guruhi harakatlanadigan ko'chalar, xiyobonlar, shosselar, maydonlar ko'rsatiladi. Birinchi bo'lib ekskursiya boshlanadigan joy ko'rsatiladi. So'ngra texnologik haritaga ko'ra, ekskursiyaning ilk mavzusini ochib beruvchi obekt joylashgan ko'cha(xiyobon) yoziladi. Keyin oldingi obektdan keyingi obektgacha bo'lgan yo'l qismlari ko'rsatiladi.

2. *Grafa.* o'To'xtash joylariöga avtobus to'xtaydigan va undan tushmasdan obektlarni ko'rish, yoki avtobus to'xtab sayyohlarning avtobusdan tushish joyi, shuningdek, piyoda ekskursiya boshlanadigan marshrut nuqtalari ko'rsatiladi.

3. *Grafa.* o'Ko'riladigan obektlarö da sayyohlarga to'xtash joylariga, avtobusda va piyoda harakatda ko'rsatiladigan ,aniq obektlar ro'yxati beriladi. Bu yerda ham asosiy va ham qo'shimcha obektlar ko'rsatilishi mumkin. Obektning to'liq nomi, mualliflar ismi sharifi yoziladi.

4. *Grafa.* o'Davomiylikö da obektni ko'rsatish va uni hikoyasi uchun kerakli vaqt ko'rsatiladi. Bu vaqt oralig'ida obektni erkin tomosha qilish ekskursiya rejasiga kiritilgan bo'lsa, keyingi obektgacha harakat vaqtini ham hisobga olib ko'rsatilishi kerak.

5. *Grafa.* o'Axborotning asosiy mazmuniöda marshrutga mavzuchalar(podtema) va ularga qisqacha annotatsiyalar beriladi .Mavzuchalar ekskursiya mavzusining tarkibiy qismidir. U bir yoki bir necha obektga yoritilishi mumkin. Bu obektlardagi axborot mazmuni hamda ekskursiyadagi sayyohlar kategoriyasiga bog'liq. Mavzuchalar ekskursiya materialining ichki mantiqiga asosan mavzuni ketma-ket yoritadi.

6. *Grafa.* o'Tashkiliy masalalaröda ekskursiya guruhining obekt oldidagi holati, ularning xavfsizligini taminlash, tarixiy va madaniy obektlar oldida o'zini tutish qoidalari, sanitariya-gigiyenik talablar ko'rsatiladi. Tavsiyalar aniq berilishi shart. Masalan, avtobus teatr kassasi oldida to'xtatilsin; guruh Sher-dor madrasasi

oldida yig'irlsin;sexga kirishdan oldin xavfsizlik qoidasi eslatilsin va obektni ko'rib chiqish tartibi tushuntirilsin.

7. *Grafa.* o'Metodik ko'rsatmalaröda ko'rsatish va hikoya qilib berish bilan bog'liq gidga ko'rsatmalar beriladi.U yerda ko'rsatish jarayonida gid etibor berishi lozim bo'lgan obektning konkret detallari, tahlil ketma-ketligi, ko'rsatish va hikoya qilishda qo'llaniladigan metodik usullar tavsiyasi, o'gid portfeliö materiallaridan foydalanish bo'yicha maslahatlar, mantiqiy o'tish variantlari, sitatalar uchun materiallar beriladi. Metodik ishlanma tuzilganidan so'ng uni mutaxassislarga ko'rsatib, keyin turistik-ekskursiya muassasasi rahbari qarori bilan tasdiqlatish zarur.

Sinov uchun ekskursiya o'tkazish ó bu yangi ekskursiya tuzish jarayonidagi eng hayajonli va yakunlovchi bosqichdir. Unda turistik- ekskursiya tashkilotlari rahbarlari, ijodiy guruh azolari, gidlar, ilmiy xodim va mutaxassislar taklif etiladi. Ular yangi ishlab chiqilgan ekskursiya sifati haqida xulosalar berishlari shart.

Sinov ekskursiyani odatda ijodiy guruh rahbari yoki ijodiy guruh azolaridan biri o'tkazadi. Sinov ekskursiyaga taklif etilganlarga ekskursiyani *mulohazalar kartochkasi* (kartochka proslushivaniya)beriladi. Savol-javoblar yordamida ekskursiya sifati baholanadi. Kartochkaga quyidagi malumotlar qayd etiladi(turistik- ekskursiya tashkilotlari o'z variantlarini tuzishda uni asos qilib olishlari mumkin):

1. Ekskursiyani ko'rib chiqish kartochkasi.
2. Ekskursiyaning nomi.
3. Ekskursiya turi.
4. Ekskursiya davomiyligi.
5. Ekskursiyaning mazmuni: qo'yilgan maqsadga mosligi, materiallar to'liqligi umumiy va mahalliy materiallarning muttanosibligi, mavzuchalar bo'yicha umumlashtirish.

6. Ekskursiyani olib borish metodikasi: ekskursiya tarkibi(chiqish, asosiy qism, xulosa), obektlar va mavzuchalarga vaqtning toʻgʻri taqsimlanganligi, gidning guruh bilan munosabati, mantiqiy oʻtishlar, namoyish va hikoya qilishning metodik usullari, ekskursiyada foydalaniladigan koʻrgazmali vositalar.

7. Ekskursiyani olib borish texnikasi:obektlarni tomosha qilishda joy tanlash, guruhni obekt oldida joylashtirish, mikrofondan foydalanish, savol-javoblar, gidning avtobus haydovchisi bilan munosabati.

8. Gidning nutq madaniyati: bilim darajasi, aniqlik, mantiqiylik, obrazlilik, hissiyotlik.

9. Eshitib, koʻrib chiqishdan soʻng xulosalar: ekskursiya mazmunining matn va texnologik haritaga mos kelishi, ekskursiyani umumiy baholash.

10. Gidga maslahatlar.

Sinov ekskursiyani mutaxassislar tomonidan baholanishi. Sinov ekskursiya tugaganidan soʻng munozaralar boshlanadi. Ekskursiya jarayonidagi mazmun, texnika, madaniyat barchasi baholanadi. Yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar aniqlanadi. Ular orasidan ayniqsa, quyidagilar aytib oʻtiladi: namoyish jarayoning yaxshi, toʻliq ochib berilmaganligi, ekskursiyada rasmiy mantiqiy oʻtishlardan foydalanish, chiqishdagi malumot qismining ishonarli boʻlmaganligi, zamonaviylik bilan bogʻlanmaganligi...

Bahs-munozaralardan soʻng, kamchiliklarni qayta koʻrib chiqish uchun ijodiy guruhga vaqt beriladi va yana ekskursiyani qayta topshirish tashkil etiladi. Komissiya ekskursiyani ijobiy baholaganidan soʻng, turistik- ekskursiya muassasasi rahbari qarori bilan ekskursiya qabul qilinadi va muassasa ishlari rejasiga kiritiladi.

Ekskursiyani olib borish. Avval aytib oʻtilganidek, ekskursiya bu diqqatga sazovor, tarixiy joylarni koʻrsatish va ularning ushbu oʻlka iqtisodiyoti, madaniyati, tabiyatiga tutgan oʻrni haqida hikoya qilish bilan harakterlanadi. Ekskursiyaning bu ikki elementi bir-biri bilan uzviy bogʻliqdir.U yoki bu obektlarning mavjudligi hikoya

mazmunini belgilaydi, hikoyaning o'zi esa, ko'rsatish uchun aniq obektning mavjudligini talab qiladi. Lekin shuni yodda tutish kerakki, ekskursiya uchun eng muhimi ko'rsatish, namoyish etishdir. U aniq bir reja texnologik harita asosida olib boriladi. Namoyish etish-obektlar tahlili, zaruriy tushuntirishlar, xulosalar bilan to'ldiriladi.

V.A.Sichinava fikricha⁴, ekskursiyaga muhim rol o'ynaydigan ko'rgazmali vositalar 3 turga bo'linadi:

- * ekskursiya marshrutidagi haqiqiy(asosiy) ekskursiya obektlari;
- * qo'shimcha illyustrativ materiallar(gid portfelidagi ko'rgazmali materiallar);
- * so'zli-obrazli material gid mahoratiga bog'liq bo'lib, voqealarni yorqin tushuntirib berish evaziga erishiladi.

Ekskursiya obektlarini ko'rsatish metodlari. Obektlarni namoyish etish metodi oson emas va u quyidagilarga bog'liq: harakat vositasi, ishtirokchilar tarkibi, ommaviy qiymati, mashhurligi, namoyonligi, saqlanganlik holati.

Ko'rsatish, namoyish etish texnologiyasida ikkita qismni ajratish mumkin. Birinchisi, sayohatchilar etiborini obektga jalb etish va uni atrofidagi binolardan ajratib ko'rsatish maqsadida uning tashqi ko'rinishini so'z bilan ifodalash. Unda: a) qo'l harakatlari bilan obekt joyi ko'rsatiladi(chapda, o'ngda, ikki qavatli bino yonida...), b) obektning tashqi maxsus xususiyatlari sanab o'tiladi(balandligi, rangi, detallari soni, oynalari shakli, devordagi yozuvlari...).

Ikkinchisi, namoyish, ko'rsatishning mazmunli qismi, ko'rsatishning metodik usullaridan foydalanishni taqozo etadi. Ekskursiya nazariya va amaliyotida bu metodlar Yemelyanov rahbarligidagi bir qator mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan.

-- *Oldindan tomosha qilib chiqish* metodi haqida Yemelyanov quyidagicha yozadi(1976y): "Bu metod sayohatchilar yodgorlik yonida turganlarida va allaqachon yodgorlikni ko'rib bo'lganlaridan so'ng ishlatiladi. Masalan, o' Sizning qarshingizda bobokalonimiz Amir Temur haykali o'Gid bu bilan sayohatchilar

⁴

. , .A

o

o.

2006 . .

etiborini obekt tomon qaratishni, uning umumiy koʻrinishiga, detallariga etibor berishni taklif etadi. Yodgorlikni birinchi marotaba koʻrayotganlarga *oldindan tomosha qilish* metodi kitoblarga, otkritkalarga koʻrganlari bilan roʻparasidagini taqqoslash imkonini beradi. *Oldindan tomosha qilish* metodi ekskursiya obekti kattagina maydonni egallagan boʻlsa ham(masalan,Xoʻja Ismoil al-Buxoriy masjidi, Ichan-qala), 1,5-2 daqiqa davom etishi kerak. Ushbu jarayon boshlanishidan avval, sayohatchilarga obektning u yoki bu detaliga etiborini yoʻnaltirish maqsadida maslahatlar berish mumkin.

--*Koʻrish orqali rekonstruksiyalash(zritel'naya rekostruksiya)* metodi bu qisman saqlanib qolgan obektning avvalgi holatini xayolan tiklashdir.Bu metod ekskursiyada oʻtmishdagi arxitektura yodgorliklari va inshootlarini koʻrsatayotganda, ular bizgacha asl holatini saklab qolmaganda, keng qoʻllaniladi.Obektlarning koʻpginasi avvalgi koʻrinishini yoʻqotgan, qayta qurilgan, ularning atrofi ham oʻzgargan.

Bino va inshootlarning saqlanib qolgan qismi gidga *koʻrish orqali rekonstruksiyalashni* olib borishga yordam beradi.Koʻrishdagi taasurotlarga suyangan holda u soʻz orqali koʻrilayotgan obektni tiklaydi.Verbal rekonstruksiyalashdan tashqari gid oʻgid portfeliödagi koʻrgazmali vositalardan foydalanisha mumkin: oʻtmish rasmlari, kartinalar, sxemalar...

Urush voqealarini, davlat arboblari, madaniyat ustalari yashab, ijod qilgan joylarni koʻrsatishda ham *koʻrish orqali rekonstruksiyalash* metodidan foydalanish mumkin. Ushbu metoddan foydalanish giddan obekt haqida keng va toʻliq malumotni talab qiladi. U obektning avvalgi holatini oʻzi aniq tasavvur etishi lozim. Koʻrish orqali rekonstruksiyalash bilan parallel ravishda gid obrazli hikoya qilish orqali bu obekt bilan bogʻliq voqea, hodisalarni qayta tiklaydi.

Koʻrish orqali rekonstruksiyalash metodi shahar, uning alohida viloyatlari, korxonalar kelajagini hikoya qilishda ham ishlatiladi(sxema, maket, rasm, chizmalar yordamida).

Voqealarni lokalizatsiyalash metodi- bu tarixiy voqealar yoki biror bir hodisani aynan boʻlib oʻtganidek, aniq lokal sharoitda koʻrsatishdir. Tiklanayotgan tarixiy voqea oʻmana shu yerda oʻ, oʻshu yoʻnalishda oʻ, oʻshu joyda oʻ iboralari bilan ifodalanadi. Voqealarni lokalizatsiyalash metodi koʻrish orqali rekonstruksiyalash metodi bilan birgalikda ishlatiladi. Masalan, aynan mana shu stolda Sadriddin Ayniy oʻtirib, oʻzining oʻchmas asarlarini yaratgan, deb gid yozuvchi stolini koʻrsatadi. Yoki «mana shu minora teppasidan jinoyatchilarni tashlab yuborib qatl etishgan» deb Ichan-qalʼadagi qatl minorasini koʻrstish mumkin.

Koʻrganlarni taqqoslash metodi - bu koʻrilayotgan obektning boshqa obektlar bilan taqqoslashdir. Bu yerda obektning ham oʻxshash tomonlari va ham oʻziga xos xususiyatlari taqqoslanadi. Taqqoslash soʻzda, koʻrganlarda va hatto xayolan boʻlishi mumkin. Masalan, boshqa shaharlarda joylashgan mashhur obektlar bilan taqqoslash. Taqqoslash ifodali boʻlishi kerak, shundagina sayyohlar uni eslab qolishadi.

Taqqoslash metodini qoʻllash sayyohlarga masalan, obektning oʻlchami, shakli, rangi va boshqa xususiyatlarini konkret tasavvur etishga imkon beradi.

Taqqoslash bilishning universal vositasidir. K.D.Ushinskiy shunday degan «Dunyodagi barcha narsani biz taqqoslash orqali bilib olamiz. Oldimizda yangi predmet tursayu, biz uni biror narsaga tenglashtira olmasak, farqlay olmasak, biz bu predmet haqida hech narsa deya olmasdik».

“Gid portfeli”dagi koʻrgazmali vositalarni koʻrsatish metodik usuli yordamida ekskursiya jarayonidagi koʻrish qatorida paydo boʻladigan «boʻshliqlar» toʻldiriladi. Bu vositalar ekskursiya obektlari joyini olmaydi, ular qoʻshimcha oʻrganish manbai hisoblanib, aniq voqealar, tarixiy hodisalarni qayta tiklashga yordam beradi. Bu metod koʻrish orqali rekonstruksiyalash va voqealarni lokalizatsiyalash metodlari bilan birlashib ketadi (buzilib ketgan madrasa, masjidning oldingi rasmlari koʻrsatiladi. Masalan, Imom al-Buxoriy madrasasi). Soʻzli rekonstruksiya qanchalik kuchli boʻlmasin koʻrgazmali vositalarsiz obektning tasvirlash qiyin boʻladi.

Geografik ekskursiyalarda paleontologik namunalar ko'rgazmali vosita sifatida ishlatiladi. Namunalarni oldindan saralab, keyin material tayyorlash kerak (fauna, flora).

Ob'ektni unga o'rnatilgan memorial taxta bilan ko'rsatish metodik usuli ham ekskursiyada ko'p ishlatiladi. Avval obektning o'zi ko'rsatilib, tahlil qilinadi. Qo'shimcha vositalar sifatida ko'rish orqali rekonstruksiyalash metodidan foydalanish mumkin (ekskursiya obekti o'zgarishlarni boshdan kechirgan bo'lsa). Keyinchalik esa voqealar xotirlanib, memorial taxta qo'yilganligi aytib o'tiladi. Memorial taxta haqida hikoya qilish kerakmi, yo'qmi mutaxassislarning fikri har xil. Buni gid ekskursiya jarayonida vaziyatdan kelib chiqqan holda hal qilishi lozim.

Ob'ektni avtobus harakati paytida ko'rsatish. Avtobusli ekskursiya hozirda eng ko'p tarqalgandir. Gid obektlarni harakatda shunday hikoya qilib berishi kerakki, ular sayyohlar xotirasiga muhrlanib qolsin. Bu albatta oson ish emas. Ob'ektlar sayyohlar nazaridan sanoqli soniyalarda o'tib ketadi, shuning uchun ularning etiborini oldindan jalb qilish zarur. Sayyohlar obektni ko'rishidan avval, u haqida umumiy malumotlarni oldindan berib borish kerak. Ob'ektni nimalar atrofida ko'rishlarini, uning asosiy belgilarini aytib, sayyohlarni tomosha qilishga yo'naltirish lozim. Bu yerda ekskursiyaning o'ko'rsatishdan hikoya qilishga o'qonuni buzilgandek ko'rinadi. Lekin bu ekskursiya amaliyotidagi kam uchraydigan holatlar va gid bunday paytda zaruriy ko'nikmalarga ega bo'lishi shart.

Panoramali ko'rsatish- bu sayyohlarga aniq bir nuqtadan bir nechta obektlarni umumiy tanishtirishdir. Panoramali ko'rsatish asosan tabiat yon bag'rida tashkil etilgan ekskursiyalarda foydalaniladi. Masalan, tog'larda maxsus shunday ekskursiyalar rejalashtiriladiki, u bir nuqtadan tog'lar cho'qqisi zanjiri ko'rinadigan joylarga tugaydi.

Obektning oldida harakatlanish- memoriy ansambllarni, maydonlarni, tabiat komplekslarini tomosha qilishda foydalaniladi. Bu sayyohlarga obektning alohida

xususiyatlarini yaxshilab oʻrganish imkonini beradi. Bazida buni bir nuqtadan qilish qiyin boʻladi.

Obʼekt oldida harakatlanish sayyohlarga oʻsha davr voqealariga qatnashayotganlik hissini beradi.

Hikoya qilish ham namoyish, koʻrsatish kabi ekskursiya jarayonining asosiy qismidir. Ular yordamida ekskursiyaning mavzu, maqsad va vazifalariga mos obektlar haqida malumotlar beriladi. Hikoya qilish jarayoni koʻrsatishning ajralmas qismidir va unga boʻy sunadi, aynan shu bilan ekskursiya maruzadan farq qiladi.(maruzada illyustrativ materiallar koʻrsatish shart emas).Shuni yodda tutish kerakki, ekskursiya obetlari haqida asosiy taasurotlarni, uning tarixiy, madaniy voqealar bilan bogʻliqligini sayyohlar aynan hikoya qilish orqali bilib oladilar. Hikoya ham marshrutdan tashqari va aniq obektlarsiz mavjud boʻlmaydi.

Hikoya induktiv metod asosida yaralishi mumkin, yani xususiylikdan umumiylikka, kuzatuvdan xulosaga. Yoki deduktiv- yani umumiylikdan xususiylikka. Ekskursiya amaliyotida koʻpincha induktiv metoddan foydalaniladi, yani koʻrish obektini tahlil qila turib, gid umumiy xulosalarga keladi.

Ekskursiya maqsadiga erishish mavzularning toʻliq yoritilishi hikoya qilishning toʻgʻri tanlangan metodik usullariga bogʻliq. Bu usullar *ekskursiya malumotlari, oldindan sharhlash, tasvirlash, tushuntirish, sitatalardan foydalanish, adabiy montaj.*

Ekskursiya malumotlari- obektlar haqida loʻnda, aniq karakteristikasi, faktlarning toʻplamidir. Malumotda obekt haqida faqat asosiy faktlar beriladi: nomi, qurilgan yili, muallifi, oʻlchamlari...

Hikoya qilishning bunday metodik usulidan mazkur obekt ekskursiya jarayonida ikkinchi darajali obekt boʻlsa, foydalaniladi(sharhli, koʻprejali ekskursiyalarda).

Oldindan sharhlash- hikoya qilishning bunday metodik usuli sayyohlar boy, qiziqarli ekskursiya obektlari toʻplangan joyda kelib qolganlarida ishlatiladi. Bu yerda obektlar shunchalik koʻpki sayyohlar u haqda tezroq bilishni istaydilar

(Xivadagi Ichan-halʼa, Samarqanddagi al-Buxoriy majmuasi, Moskvadagi Qizil maydon). Bunday paytda gid obektning nomi va u haqda qisqacha malumot berishi kifoya(bu obekt texnologik haritaga kiritilmagan boʻlishi ham mumkin). Bu bilan u sayyohlarning qiziquvchanligini (lyubopitstvo) tinchlantirib, marshrut boʻyicha yana obektlarni hikoya qilaveradi.

Tasvirlash- bu obekt haqida toʻliq malumotlarni hikoya qilish, uning asosiy xususiyatlari va sifatlarini sanab oʻtish, obekt bilan bogʻliq asosiy voqealarni tasvirlashdir. Masalan, yana shu Oostankinoö minorasini endi tasvirlab beramiz:

Minoraning har xil qavatlarida tomosha qilish maydoni qurilgan va u yerga tezyurar liftda chiqish mumkin. Eng yuqori maydonchaga chiqish uchun 80 soniya vaqt kerak. 320 metrli balandlikda minorani uch qavatli Oosedmoye neboö restorani halqasi qamrab olgan. Restoran minora atrofida sekin aylanadi.

Tinch, osuda havoda minora tayanch nuqtadan 2 metrgacha har tomonga ogʻishi mumkin. Qattiq shamolda esa, ogʻish 13 metrgacha boradi. ö

Obektni tasvirlash metodidan masalan, avtobusli ekskursiyada, sayyohlar avtobusdan tushmaganlarida foydalaniladi. Tasvirlash 2-3 daqiqadan oshmasligi kerak.

Tushuntirish- bu metodik usul yordamida obektning ichki xususiyatlari oydinlashtiriladi, biror-bir hodisa, fakt sababi aniqlashtiriladi, chuqur tahlil qilinadi.

Masalan, yana oʻsha Oostankinoö minorasini olsak.Ekskursiyada bu asosiy obekt boʻlsa, gid oʻz hikoyasida quyidagi malumotlarni ham kiritishi mumkin: Minoraning maxsus konstruksiyasi tufayli uning mustahkamligi taminlangan. Bu mustahkamlik shuni hisobidanki, minora asosi tagida suzuvchi grunt stobilat yotibdi va oʻziga xos tayanch plita unga minoraning katta bosimini bir maromda taqsimlaydi.Oostankinoö minorasi beton stvollarining mustahkamligi unga ishlatiladigan 10000 ta qoʻrgʻoshimli(stal)trosslar bilan armaturalangan konstruksiyasi hisobidandir.

Izohlash- ishlab chiqarish jarayonida, obekt namoyish etilayotganda bu metoddan foydalaniladi. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarida tashkil etilgan ekskursiyalarda yigʻish sexida ishlayotgan konveyerlar(traktor,kombayn, avtomobil yigʻish sexida) harakati kuzatilayotganda gid qisqa malumotlar yordamida guruh kuzatayotgan jarayonni izohlaydi. Barcha etibor obekt, hodisa, voqealarning maxsus xususiyatlariga qaratilishi shart.

Sitalardan foydalanish- tarixiy voqealarni yorqin ifodalash, sayyohlar koʻz oldida obrazlar, hodisalarni jonlantirish maqsadida tarixiy hujjatlar, adabiy asarlardan qisqa bir parchani matnga kiritishdir. Sitata qisqa, loʻnda , aniq, kerakli joyda va vaqtda ishlatilishi shart. Sitalardan meyoridan ortiq foydalanish ham notoʻgʻri, sayyohlar gidning mavzu boʻyicha shaxsiy fikri yoʻq deb oʻylashadi.

Sitalarni 10x15 sm oʻlchamli kartochkalarga yozish kerak. Bu ayniqsa, yangi mavzu boʻyicha ekskursiya ilk marotaba olib borilayotgan boʻlsa. Gid sitatani toʻliq qogʻozga qarab oʻqimasligi, eshituvchilarga qarashi va har zamondagina qogʻozga koʻz tashlashi mumkin.

Adabiy montaj- bu hikoya qilishning murakkab metodik usulidir.Unda bir yoki bir necha mualliflar badiiy asarlaridan, xotira daftarlaridan, hujjatlardan, maqolalardan parchalar tanlanadi va gid undan voqealar yoki mashhurlar obrazini qayta tiklashda foydalanadi.

Tanlangan parchalardan tayyorlangan matn mano va badiiy jihatdan yaxlit boʻlishi kerak. Sayyohlar nima haqida gap ketayotganini, voqealar dinamikasini his etishlari muhimdir.

Adabiy montaj usuli adabiy va tarixiy mavzuli ekskursiyalarda qoʻllaniladi. Gidlar bu usuldan kam foydalanadilar, chunki bu usul ulardan adabiyot va tarixni yaxshi bilishlarini, artistlik qobiliyatini talab qiladi.

Yuqorida koʻrib chiqilgan metodik usullar ekskursiyani olib borishning asosiy usullari hisoblanadi, lekin ular hammasi emas. Gid qanchalik malakali

bo'lsa, ekskursiya maqsadiga erishish uchun u shunchalik ko'p metodik usullardan foydalanadi. Bunday samarali usullar quyidagilar:

Voqea qatnashuvchilari bilan uchrashuv- bunda yozuvchilar, shoirlar, olimlar, mehnat va urush qahramonlari jalb etiladi. Uchrashuvlar ekskursiyani bezaydi va uni yanada qiziqroq bo'lishiga olib keladi. Lekin bunday uchrashuvlar mantiqan asoslangan va yaxshi tayyorgarlik ko'rilgan, ko'riladigan savollar aniq belgilangan bo'lishi kerak. Uchrashuvlar albatta, ekskursiya mavzu va maqsadiga mos bo'lishi, uning tarkibiy qismiga aylanishi lozim. Uchrashuvga taklif qilinganlar chiqishi uzoqqa cho'zilmasligi va gid bergan malumotlarni qaytarmasligi zarur.

Uchrashuv paytida qo'llaniladigan metodik usul bu suhbatdir. *Suhbat*- taklif etilgan mehmonning kichik chiqishidan so'ng boshlanadi. Suhbat murakkab metodik usuldir va agar u gid tomonidan boshqarib borilmasa, kutilgan natijani bermasligi va hatto ekskursiya jarayonini buzishi mumkin.

Ovoz yozish tasmalarini eshitish- bu metodik usulni gidlar o'z tajribalarida tez-tez qo'llaydilar. Mashhur yozuvchi, shoir, bastakorlar hayoti va ijodiga bag'ishlangan adabiyot va sanat mavzusidagi ekskursiyalarda, ular yashab, ijod qilgan joylar tomosha qilinayotganda asarlaridan parchalar qo'yib eshitiladi. Lekin bu ham uzoq davom etmasligi va mantiqiy davomiyligni buzmasligi kerak.

Rituallardan foydalanish metodida sayyohlar urush bo'lib o'tgan joylarni, qabristonlarni, muqaddas olovni ziyorat qilganlarida bir daqiqa sukut saqlab, u yerga gullar qo'yadilar, motamsaro kuylar eshitadilar, posbonlar harakatini kuzatadilar, halok bo'lganlarni xotirlaydilar.

Bu ritual o'zining tarbiyaviy ahamiyatiga ega bo'lishi uchun gid guruh bilan oldindan tushuntirish ishlarini olib borishi kerak. Gid sayyohlarga bu marosimning muhimligini ishonirsagina uni o'tkazish mumkin.

Tadqiqot metodidan gidlar bolalar, yoshlar guruhi bilan ishlaganda foydalanadilar. Bu yerda guruh bilan kichik tadqiqot ishlarini olib borishiga to'g'ri keladi, natijada esa gid aytganlari tasdiqlanishi kerak. Masalan, botanika bog'ida

daraxt halqalarini sanab chiqish orqali uning yoshini aniqlash. Daryodagi suv oqimi tezligini oddiy choʻp bilan hisoblash.

Yemelyanov oʻz kitobida tadqiqot usuliga quyidagi misolni keltiradi: Armanlarning yodgorligi hisoblanmish Zvartnots cherkovida tadqiqot usulidan foydalanish mumkin. U yerda joylashgan quduqlar chuqurligini yoqilgan qogʻozni tashlash orqali bilish mumkin. Yorugʻlikda quduqning devorlari ham koʻrinadi.

Ishlab chiqarish korxonalarida tashkil etilgan ekskursiyada ham bolalar korxonada malum vaqt mobaynida necha turdagi mahsulot ishlab chiqilayotganini kuzatadilar. Bu usul sayyohlarni faolroq boʻlishga undaydi va shu bilan ekskursiya qiziqarliroq oʻtadi.

Savol-javob metodik usuli bu auditoriya etiborini jalb qilish maqsadidagi maxsus notiqlik (oratorlik) metodidir. Gid nutqi ham rasmiy chiqishlar tarkibiga kiradi va oʻzining maxsus xususiyatlariga ega. Har bir notiqlik nutqi eshituvchilarga chiqish mavzusini anglashga, oʻrganishga qiziqish uygʻotishi kerak. Ekskursiya mazmuni qiziqarli boʻlsagina u eshitaladi. Ammo notiqlik sanati qanchalik qiziqarli boʻlmasin baribir odamning eshitish qobiliyati asta-sekin pasayadi. Buni gid ham juda yaxshi biladi. ŌZaiflashgan etibor bilan kurashish uning asosiy vazifasidir. Gid diqqat etiborni saqlab qolish yoʻllarini mohir notiq sifatida bilishi kerak. Diqqat etiborni aktivlashtirish yoʻllaridan biri bu savol-javob usulidir.

Diqqat qilish - bu odam ruhiy faoliyatini yoʻnaltirish va shaxs uchun biror ahamiyatga ega obʼektga fikrni jamlashdir. Ekskursiya materiallariga sayohlarning diqqatini jalb etish uchun gid ularning fikrlash faoliyatlarini toʻgʻri yoʻnaltirishi kerak. Ekskursiya mavzusi dolzarb, namoyish obʼektlari va hikoya uygʻunlashgan, mazmunli, tushunarli, yangiliklarga boy boʻlsa, sayyohlar diqqati barqaror boʻladi. Hatto qiziqarli axborot ham koʻp boʻlsa, diqqat krizisiga olib keladi. Gid bu jarayon bilan kurashishni oʻrganishi kerak.

Lekin qachon gid hikoyasining qaysi daqiqalaridan diqqat krizisi boshlanadi? Ekskursiya olib borish bilan bogʻliq bunday ilmiy tadqiqotlar noʻmalum. Har bir gid oʻz tajribasida diqqat krizisi muammosi bilan toʻqnashadi.

Uning davomiyligi ko'pgina sabablarga bog'liq: barchaga ma'dum eskirgan ma'dumotlar; gid nutqida obrazlilik va his-hayajonning yo'qligi; namoyish bilan hikoyada o'rtasida bog'liqlikning yo'qligi; guruh xususiyatlari(yoshi, millati) gid tomonidan o'rganilmaganligi...

Diqqat krizisi boshlanish vaqti haqidagi ma'dumotlarni ma'ruza metodikasi ishlaridan olish mumkin. Auditoriya oldidagi notiqlik chiqishlari xususiyatlarini tadqiqoti shuni ko'rsatmoqdaki, eshituvchilardagi birinchi diqqat krizisi maruzaning 14-18 daqiqasida, ikkinchisi birinchisidan so'ng 11-14 daqiqada, uchinchisi 9-10 daqiqadan so'ng, to'rtinchisi 8-9 daqiqadan va keyinchalik diqqat krizisi orasidagi interval qisqarib boraveradi. (Har 4-5 daqiqada). Birinchi ko'rsatkich yosh auditoriyaga, ikkinchi yoshi katta auditoriyaga tegishlidir.

Bu ma'dumotlardan gidlar ham foydalanishlari mumkin. Ular shubhasiz notiqlar kategoriyasiga kiradilar. Lekin bino ichida o'qiladigan ma'ruzalardan farqli ravishda ekskursiya jarayoniga tashqi muhit, shovqin va boshqa omillar gidlarning ishini murakkablashtiradi.

Ekskursiyada ekskursiya ob'ektlari, tashqi fon o'zgarib turadi, bu esa sayyohlar diqqat e'tiboriga yaxshi tasir ko'rsatadi. Lekin materialni hikoya qilish jarayoni tanaffuzsiz, bir ob'ekt oldida 10-15daqiqa davom etsa, yoki avtobusda harakatlanayotganda atrof-muhit o'zgarishsiz bo'lsa, diqqat krizisi boshlanadi. Diqqat krizisning birinchi alomatlarini obekt oldida hikoya boshlashdan so'ng 4-5 daqiqalarda aniqlash mumkin: Sayyohlar bir-biriga savol bilan murojaat qiladi; hikoyaga e'tibor pasayadi(buni ko'z qarashlardan anglash mumkin); ba'zilari guruhdan chetlashib ob'ektni o'zlari tomosha qiladilar.

Diqqat krizisini yengib o'tish va sayyohlar diqqatini yuqori darajada saqlash, guruh faolligini oshirish uchun gidlar oldindan psixologik ó pedagogik usullar o'ylab chiqarishlari kerak. Sayyohlar diqqatini saqlab qolish uchun quyidagi metodik usullar tavsiya etiladi.

Birinchi va eng asosiysi ó ekskursiya ob'ektlarini ko'rsata olishdir. Metodik ko'rsatmalarga muvofiq 3 soatlik shahar ichidagi avtobusli sharhli ekskursiyada

10-15 tagacha asosiy obektlar kiritish mumkin. Shundan kelib chiqib har bir obækt hikoyasiga 4-5 daqiqa vaqt sarflanadi, demak ekskursiya ishiga shu vaqt *me'yor* sifatida qabul qilinadi.

Namoyish etish sayyohlar diqqatini faollashtirishga samarali rol o'ynashi uchun u konkret, obrazli, faol, mantiqan ketma-ket, mavzuni yoritishga yordam berishi kerak.

Diqqat krizisini bartaraf etishga tavsiya etiladigan yana bir vosita bu «gid portfeli» dagi ko'rgazmali vositalardir. Marshrut uchastkalarida obæktlar kam bo'lganda va gid 10-15 daqiqadan ziyod gapirayotganida, ulardan foydalanish ayniqsa, juda muhimdir. Ko'rgazmali vositalar qariyb barcha ekskursiyalarda mavjuddir. Ko'rgazmali vosita sayyohlar diqqatini jalb qilib, hikoyaga qiziqish uyg'otadi. Endi ular eshitish orqali qabul qilishdan, ko'rish orqali qabul qilishga o'tadilar va ekskursiya materiallarini yanada faolroq qabul qiladilar.

Ekskursiya matniga diqqat qilish krizisini bartaraf etishda ekskursiyaning u yoki bu qismida yorqin faktlar qiziqarli epizodlarni kiritish tavsiya etiladi. Hikoyada taqqoslash uchun raqamli materiallardan foydalanilsa, yaxshi samara beradi (Moskva 800 yillik, Marg'ilon 2000 yillik, Samarkand esa, 2750 yillik tarixga egadir). Bunday taqqoslash ifodali eshitiladi va sayyohlar tomonidan yaxshi qabul qilinadi.

Diqqat etiborni saqlab qolish maqsadida qo'llaniladigan yorqin faktlar, aniq misollar ekskursiya tarkibiga mantiqan kirishib ketishi, mavzudan chiqib ketmasligi kerak. Faktlar me'yoridan ziyod yoki mavzu bilan bog'lanmagan bo'lsa, ekskursiyaga bo'lgan qiziqishni so'ndiradi. Bunga ekskursiya matnini tuzishda, albatta e'tibor berish zarur.

Diqqat krizisini bartaraf etishning yana bir usuli bu hikoyalarda latifa, hazillardan foydalanishdir. Latifa aqliy va jismoniy bosimni bartaraf etadi. Kulgu, latifaning yana bir yaxshi tomoni, u guruh va gid o'rtasidagi muhitni iliqlashtiradi, ishonch uyg'otadi. Lekin gid shuni yodda tutishi kerakki, eshituvchilarni atayin kuldirish, mavzuga mos kelmaydigan latifa aytishga harakat qilishi noto'g'ridir.

Diqqatni faollashtirish uchun hazilni qo'llayotganda u meʼyorida va madaniyatli bo'lishi kerak.

Har bir ekskursiya samaradorligi nafaqat tanlangan obʼekt, ishlab chiqilgan marshrut, gid bilimiga, balkim ekskursiyani olib borish texnikasiga ham bog'liq. Ekskursiya jarayonidagi tartib, materiallarni qabul qilish uchun yaratilgan sharoitlar aynan texnikaga bog'liq. Ekskursiyada jarayonida uni olib borish texnikasi gid professional ustaligining tarikibiy qismi bo'lib, uning ekskursiya guruhini boshqarishdagi rahbarlik mahorati amalda sinaladi.

Ekskursiyani *olib borish texnikasiga* quyidagilar kiradi:

- * gidni guruh bilan tanishishi;
- * sayyohlarning avtobusdan tushishi;
- * avtobusdan obʼektgacha bo'lgan harakat;
- * guruhning obʼekt oldida joylashishi;
- * avtobusga qaytish;
- * texnologik sxemaga mos ravishda ekskursiya rejasiga amal qilish;
- * sayyohlar bilan savol-javob o'tkazish;
- * ekskursiya jarayonida individual matndan foydalanish;
- * «gid portfeli» va ovoz yozish tasmaidan foydalanish;
- * mikrofon bilan ishlash.

Gidni guruh bilan tanishishi. Gid guruh yoniga borib, yoki avtobusga kirib, eng avval guruh bilan tanishishi kerak. Shu maqsadda salomlashib, o'zining familiya, ismi, sharifi, ekskursiyani tashkil etgan turfirma nomini va avtobus haydovchisini tanishtiradi. Keyin ekskursiya mavzusini eʼlon qilib, sayyohlarni marshrutga qiziqtirish uchun bir necha mashhur yodgorliklar va joylarini sanab o'tadi, marshrutni qisqacha harakterlaydi, uning davomiyligi, boshlanish va tugash vaqti, joyini eʼlon qiladi.

Avtobusda gidning o'rnini. Chiqish so'zini gid salonning oldingi qismida sayyohlarga qaragan holda tik turib so'zlaydi. (avtobus harakatlanishidan oldin). Keyin o'ng tarafdagi birinchi qatorda, o'z ish joyiga o'tirib, yo'l-yo'lakay

sayyohlar chap va o'ng tomonlarga nimalarni ko'rayotganlarini hikoya qilib boraveradi.

Avtobusdan tushish va sayyohlarning keyingi harakati. Ob'ektni kuzatish uchun belgilangan to'xtash joyiga birinchi bo'lib gid tushadi, avtobus oldidan chetroqqa o'tib, guruhni kutadi. Avtobusdan ob'ektgacha, ob'ektdan ob'ektgacha va ob'ektdan avtobusgacha bo'lgan harakatlar birdamlikda amalga oshiriladi. Gid o'rni guruh boshida bo'ladi. Gid guruh harakatini kuzatishi, tarqalishiga yo'l qo'ymasligi kerak. Guruh boshi va oxiri o'rtasidagi masofa 8 -10 metrdan oshmasligi lozim. Gid guruh harakati tezligi(tempi) ekskursiya yaxlitligini buzmasligiga erishishi zarur.

Guruh harakati tezligi uning tarkibiga (bolalar, yoshlar, o'rta yosh, yoshi katta), joy relefiga (toqqa chiqish), yo'llar ahvoliga (tabiat qo'ynida tashkil etilgan ekskursiyalar), ishlayotgan sehlaridagi xavfli zona va boshqalarga bog'liq. Piyoda ekskursiyada, yoki ekskursiyaning piyoda qismida harakat tezligi osoyishta, sekin bo'ladi.

Uzoq vaqtli shahar va shahar tashqarisidagi ekskursiyada sanitariya to'xtash yoki suvenirilar olish uchun to'xtash tashkil etilgan hollarda, gid ekskursiya davomiyligi va avtobus to'nash vaqti soati va daqiqasini aniq e'lon qilishi shart.

Guruhning ob'ekt oldida joylashishi. Guruhning ob'ektlar oldida joylashishi eng avvalo ularning xavfsizligini ta'minlash kerak. Ayniqsa bu ob'ekt yonida qurilish ishlari olib borilayotganda, transport harakatlanayotganda, ishlab chiqarish sehlarida, tabiat yon bag'rida tashkil etilgan ekskursiyalarga tegishlidir. Ekskursiyani tuzgan ijodiy guruh tomonidan bitta ob'ektni ko'rib chiqish uchun, ikkita va hatto bir nechta nuqta belgilanishi mumkin. Hammasi ekskursiya marshrutiga bog'liq. Masalan: uzoq nuqta ob'ekt atrof-muhit bilan birga ko'rsatilganda tanlanadi. Yaqin nuqta bino, inshoot, tabiat ob'ektlarining alohida detallari tahlil qilinadi va tanlanadi. Ekskursiyaning texnik haritasida guruhning barcha joylashish nuqtalari, ko'rsatilishi shart. Nuqta tanlanganda sutka vaqti va yil faslini, mavsumini hisobga olish zarur. Yozning issiq kunlarida guruhni soya joyga

joylashtirish kerak, quyosh nurlarini tomosha qilishga halaqit bermasligi uchun. Yomg'ir paytida panaroqqa joylashtirish maqsadga muvofiqdir.

Ob'ekt oldida guruhning eng qulay joylashish varianti bu yarim aylana shaklidir. Gid shu yarim aylananing bir chekkasida sayyohlarga yarim o'girilgan holda turadi. Gid qo'l harakatlari bilan ko'rsatib sayyohlarni shunday holda turishlarini iltimos qiladi. Ekskursiya amaliyotda gid shu yarim aylangan o'rtasida turadigan hollari ham uchraydi. Bunday holatda gid hikoyasini barcha sayyohlar eshitadi, ovozni ko'p baland qilish ham shart emas, lekin ob'ektga orqa tomoni bo'ladi, bu esa gidning qo'l bilan ko'rsatishlari hamma vaqt ham to'g'ri yo'nalishda bo'lishini ta'minlamaydi.

Agar ob'ekt oldida bir vaqtning o'zida bir nechta guruh joylashgan bo'lsa, ular orasida shunday masofa saqlash kerakki, o'z hikoyalari bilan gidlar birbirlariga, guruhlar esa tomosha qilishiga halaqit bermasinlar,

Guruhning avtobusga qaytishi. Avtobusga avval sayyohlar, so'ngra gid chiqadi va hamma o'z o'rnini egalladimi, qiziqadi. Sayyohlarni sanab chiqish tavsiya etilmaydi. Tadbir qatnashchilarining hammasi joylashishga ishonch hosil qilgach haydovchiga harakatni boshlashini ishora qilishi mumkin.

Ekskursiya olib borish vaqtiga amal qilish bu gid bajarish lozim bo'lgan shartdir. U texnik haritadagi barcha talablarga aniq rioya etishi kerak. U yerda har bir mavzuga ajratilgan vaqt daqiqasigacha ko'rsatiladi. Belgilangan vaqtga rioya qilish gid professional ustaligi darajasi bilan bog'liq va undan katta amaliy tajribani talab etadi. Lekin gidga bog'liq bo'lmagan sabablar tufayli ekskursiya vaqti qisqaradi (kechikkan avtobus, vaqtida yig'ilmagán guruhí). Shunda gid ba'zi mavzularga ajratgan asosiy mazmun va mavzularni saqlagan holda, ko'rsatish va hikoyalardagi ikkinchi darajalarini olib tashlab ekskursiyani olib borish zarur. Ekskursiyani olib borish jarayoni ko'pgina tashqi omillarga ham bog'liq, shuning uchun gid ba'zi materiallarni qisqartirishga tayyor bo'lishi va buni sayyohlarga bildirmay amalga oshirish muhimdir.

Ekskursiyalarda tanaffus ó asosiy tarkibiy qismi bo'lib, oldindan rejalashtiriladi. Ular marshrut bo'yicha, mavzuga bog'liq namoyish ob'ektlari mavjud bo'lmaganda, ekskursiyalarda maqsadlidir. Bunday tanaffuslar maqsadi ó sayyohlar hikoyadan dam olishadi va bir-birlari bilan qiziqarli faktni muhokama qilishadi. Yana sayyohlarga ekskursiya ob'ektlarini mustaqil aylanib chiqishlari uchun tanaffus beriladi, bu ularga mavzuni yanada chuqurroq anglashiga yordam beradi. Tanaffus paytida gid sayyohlar harakatini ohista yo'naltirishi zarur.

Kutilmagan hodisalarga reaksiya. Ekskursiya jarayonida kutilmagan hodisalar har xil bo'ladi: shovqinli to'y marosimi, tez o'tib borayotgan yong'in o'chirish mashinasining sirenasi, birdaniga paydo bo'lgan itlar to'dasi va boshqalar albatta sayyohlar e'tiborini tortadi. Bunday paytlarda gid o'zini qanday tutishi kerak? Eng avval ko'rmayotganga olmasligi lozim. Yaxshisi ekskursiyani to'xtatib, tasodifiy hodisalar tinchib ketmagunicha yoki guruhning unga qiziqishi pasaymaguncha kutishi kerak. Bo'lib o'tayotganlarga gid qisqacha ma'lumot bersa ham yaxshi bo'ladi. Masalan: to'ylar soni, to'ydagi eng qiziqarli voqealar haqida. Kutilmagan holatlarni to'g'ri qabul qilib, ekskursiya mavzusini yoritishga yordam bermasada, hodisani ekskursiyaning qo'shimcha ob'ekti sifatida qarash lozim.

Sayyohlar bilan savol-javoblar. Ekskursiya jarayonida qatnashchilarga savol tug'ilishi tabiiy. Agar unga tezda javob berilsa bu ekskursiya ketma-ketligini buzib auditoriya diqqatini ekskursiyaning asosiy mazmunidan jalg'itishi mumkin. Gid avtobusdagi chiqish so'zida yoki hikoyani boshlashidan avval tug'iladigan savollarga u ekskursiya oxirida javob berishi haqida sayyohlarni ogohlantirishi kerak va u shu pozitsiyaga amal qilishi lozim. Agar namoyish adresli, materiallar chuqur tahlil qilingan, faktlar aniq, xulosalar mantiqiy bo'lsa, savollar va tushunmovchiliklar paydo bo'lmaydi.

Ekskursiya jarayonida individual matndan foydalanish.
B.V.Yemelyanov individual matndan foydalanish bo'yicha qo'yidagicha tavsiyalarni beradi:

«Gid maʼruzachi kabi oʻzining individual matnidan foydalanishi mumkin. Shuning uchun hikoyaning asosiy mazmunini maxsus kartochkaga koʻchirish tavsiya etiladi. Kartochkada obʼekt haqida maʼlumotlar, hikoyaning asosiy mazmuni, yodgorlik tahlili sxemasi, sitatalar, tarixiy sanalar, raqamli materiallarning qisqacha mazmuni sharhi yoziladi.

Kartochkadan foydalanishning bir xususiyati mavjud. Ekskursiya jarayonida gid hamma matni oʻqimaydi, faqatgina unga qarab hikoya mazmunini aniqlashtiradi. Shahar va ayniqsa shahardan tashqaridagi ekskursiyalar tanaffusi paytida u kartochkani koʻrib chiqib, hikoya materiallarini xotirasiga qayta tiklaydi. Kartochkalar ekskursiya jarayonida foydalanish uchun qulay boʻlishi kerak. Ularning tavsiya etilgan oʻlchami A4 formatli qogʻozning toʻrtidan bir qismi yoki yarmi. Adashmaslik uchun kartochkalarni raqamlab chiqish zarur. Ekskursiyada individual matn yozilgan kartochkadan foydalanish har bir gidning oʻz huquqidir(malakasi, bilimidan qatʼiy nazar)».

Mikrofondan foydalanish. Ekskursiya muvaffaqiyati koʻp hollarda mikrofondan ham bogʻliq. Avtobusdagi mikrofondan foydalana olmaslik, nosoz mikrofon gid tayyorgarligini puchga chiqaradi. Shuni yodda tutish kerakki, kuchaytiruvchi vosita orqali eshitilayotgan ovoz tembri koʻpincha tushunarsiz va xirillab chiqishi mumkin. Baʼzida t, p, s, sh, ch harflarida ortiqcha jarang paydo boʻladi.

Mikrofondan foydalanishda yuzaga keladigan kamchiliklarni qoʻyidagicha bartaraf etish mumkin: a) aniq artikulyatsiya; b) nutq tezligini pasaytirish; v) mikrofonni ovoz havosi bosimiga bir maromda saqlab turish kerak.

1.2.2-jadval. Har bir mavzu uchun zarur bo'lgan hujjatlar.

	Hujjatlarning nomlanishi	Hujjat mazmuni
	Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxati	Ekskursiyani tayyorlashda ishlatilgan kitoblar, brashuralar, ro'yxatdan o'tkaziladi
	Marshurt tarkibiga kiruvchi obyektlar kartochkasi(pasporti)	Ekskursiya obyektini xarakterlovchi ma'lumotlar. Haykalning ko'rinishi, uni nomlanishi, qaysi voqealar bilan bog'liqligi, joylashishi, obyektning yaratilish vaqti va muallifi va shu kabilar bilan bog'liq bo'lgan manbalar.
	Ekskursiya nazorat matini	Matn ham xronologik tartibda va ham ekskursiya obektlarining marshrut bo'ylab joylashganligiga qarab tuzilishi mumkin, yani, mavzular yoritilishi ketma-ketligiga qarab.
	Ekskursavodning individual matini	Bu hikoya qilib berishga tayyor ekskursiya mahsulotidir,yani ekskursiya hikoyasi uchun matndir. Obyektlar va voqealarga tavsif beradi.
	Marshurt sxemasi(kartasi)	Alohida varaqda gurixning borish yo'llari ko'rsatilgan bo'ladi. Yo'lalishning boshlanish va tugash joyi, obyektlarni ko'rsatish, ularni kuzatish uchun joylar, obyekt oldida to'xtash va chiqish joylari uchun ko'rsatma.
	«Gid partfeliö	Namoyish etish, ko'rish qatorlariga yetishmayotgan bo'g'inlarni to'ldirish va tiklash uchun mo'ljallangan ko'rgazmali qurollar jamlanmasiga
	Mavzu bo'yicha metodik ishlov	U yerda ko'rsatish jarayonida gid etibor berishi lozim bo'lgan obektning konkret detallari, tahlil ketma-ketligi, ko'rsatish va hikoya qilishda qo'llaniladigan metodik usullar tavsiyasi, o'gid portfeliö materiallaridan foydalanish bo'yicha maslahatlar, mantiqiy o'tish variantlari, sitatalar uchun materiallar beriladi
	Ekskursiya materiallari	Mavzu bo'yicha materiallar: referatlar, ma'lumotlar, jadvallar, raqamga oid materiallar, hujjatlardan ko'chirma, nusxalar, adabiy asarlardan matn parchalari
	Mavzu bo'yicha ekskursiya o'tkazadigan gidlar ro'yxati	Ro'yxatda ekskursiyani olib borishga ruxsat berilgan gidlar ism, sharfi.

1.3. O'zbekistonda ekskursiya xizmatlarini tashkil qilishning tashkiliy-huquqiy asoslari

Har qanday mamlakatda turizmning rivojlanishi, eng avval, ushbu sohaga nisbatan davlat tomonidan joriy qilinayotgan siyosatning samaradorlik darajasiga bog'liq. Davlat turistik infratuzilmaning shakllanishi va faoliyat ko'rsatishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, ya'ni moliyaviy-huquqiy asoslarni barpo etish, umuman turizm va uning alohida turlarini rag'batlantirish bo'yicha tashkiliy-iqtisodiy choralar-tadbirlarni amalga oshirish, turizm faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar o'rtasida halilraqbat muhitini yaratish, turizmga xizmat ko'rsatuvchi biznes infratuzilmasini tartibga solish, turistlar huquqlari va manfaatlarini himoya qilish va kafallatlash orqali ushbu sohaning rivojlanishiga yordam ko'rsatadi.

Sobiq Ittifoq davrida mavjud tuzumning o'ziga xos usuliyatlari, O'zbekistonda turizm sohasining iqtisodiy imkoniyatlariga qarshi darajada bahs-birliklari tufayli mamlakatimizda turizm sohasi yuqori sur'atlarda rivojlanmadi. Respublikamizning barcha tarixiy-madaniy yodlari va milliy arxitektura namunalari turistik boshqa sifatida foydalanilmadi. O'z navbatida mamlakatimiz fuqarolari ham jahon turizmi imkoniyatlaridan bahramand bo'la olmadilar.

Mamlakatimizning siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritishi, biznes munosabatlari asoslangan chiqiq iqtisodiyot asoslarining shakllantirilishi turizm sohasini O'zbekistonda iqtisodiyotning takchitarm oqlaridan biriga aylantirish uchun zarur shart-sharoitlarni vujudga keltirdi. Bir qanchi respublikalararo o'jalik aloqalarining buzilishi, inflyatsiyaning yuqori darajasi, murakkab siyosiy vaziyat va boshqa bir qanchi millat ta'asirida asr 90-yillarining boshlarida turizm tarmog'iga boshqa tarm oqlar singari qiyin ahv lga tushib q ldi.

Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, 1992 yilda respublikamizda r ijiiy turistlar soni 4-5 bar barga qisqardi, turizm imkoniyatlaridan foydalanish darajasi 6 f izdan

shnadi, bitta riyiy turistdan linadigan dar mad esa 1 sutkada 12 d llarni tashkil etdi⁵.

Buning ustiga bu davrda izmatlar ko`pincha pasaytirilgan tariflar bo`yicha o`rubllarda o` amalga shirildi. His b-kit blarga ko`ra, 1992 yilda turizm imk niyatlaridan tarli darajada f ydalanmaslik qibatida r spublikamiz 3 mln d llardan ko`pr q dar maddan mahrum bo`ldi. Natijada 1992 yilning iriga k lib turizmning har ikki b o` ktidan biri zarar bilan ishladi⁶.

Shu mun sabat bilan O`zb kist nda turizm s hasini riv jlantirish b o` ktiv zaruriyatga aylandi. B z r mun sabatlariga as slangan turizm esa mamlakatimizning turistik imk niyatlaridan maksimal darajada f ydalanish uchun zamin yaratadi.

Mustaqillik yillarida dastavval turizm riv jlanishining institutsi nal va m o`yoriy-huquqiy as slarini yaratishga al hida e o`tib r qaratildi. O`zb kist n R spublikasi Pr zid nti I.A.Karim vning 1992 yil 27 iyo`ldagi 447-s nli Farm niga muv fiq o`O`zb kturizm o` Milliy K mpaniyasi tashkil etildi. Shuningd k, 1993 yilda O`zb kist n Butunjah n Turistik Tashkil tining a o`z sig a aylandi.

Bugungi kunda O`zb kist nda turizm riv jlanishini tartibga s luvchi m o`yoriy-huquqiy hujjatlar tizimi as sini O`zb kist n R spublikasi K nstitutsiyasi, Fuqar lik va S liq K d kslari, 1999 yil 29 avgustda qabul qilingan O`zb kist n R spublikasining o`Turizm to`g`risida o`gi Q nuni, O`zb kist n R spublikasi Pr zid ntining 1999 yil 30 iyundagi o`O`zb kist nda turizm s hasi uchun malakali kadrlar tayyorlash to`g`risida o`gi, 1999 yil 15 apr ldagi o`2005 yilgacha bo`lgan davrda O`zb kist nda turizmni riv jlantirish Davlat dasturi to`g`risidagi o` Farm nlari, O`zb kist n R spublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 3 iyundagi 210-s nli o`O`zb kist n R spublikasida alqar turizmning zam naviy infratuzilmasini barp etish to`g`risida o`gi, 1998 yil

⁵ T.: , 2001, 124

⁶ O`sha manbaa, 25-bet.

8 avgustdagi 346-s nli *o*Sayyohlik tashkilotlari faoliyatini tashkil etishni tak millashtirish to'g'risida^ogi, 2002 yil 2 sentabrdagi 310-s nli *o*O'zb kist n R spublikasida muhim na biznisi va alqar turizmni yanada rivjlantirish chora-tadbirlari to'g'risida^ogi va 2003 yil 17 yanvardagi 33-s nli ushbu qarorni qisman o'zgartirish to'g'risidagi, 2003 yil 11 n yabrdagi 497-s nli *o*Turizm faoliyatini litsenziyalash to'g'risidagi nizomini tasdiqlash haqida^ogi, *o*O'zb kist n R spublikasida 2010 yilgacha bo'lgan davrda xizmat ko'rsatish va servis hasini rivjlantirishni jadallashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida^o gi qarorlari tashkil etadi.

R spublikamizda turizmni tartibga soluvchi muayoriy-huquqiy hujjatlar tizimida *o*O'zb kist n R spublikasi Konstitutsiyasi asosiy o'rinni egallaydi. Uning 53-m ddasida shunday ta'kidlanadi: «Davlat istiqomatchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi».⁷ Mazkur muayor barcha o'jalik yuritish subyektlari, shu jumladan, turizm subyektlarining tadbirkorlik faoliyati bilan shugullanishiga imkoniyat yaratadi.

*o*O'zb kist n R spublikasining *o*Turizm to'g'risidagi o'qununi turizm faoliyatini tartibga soluvchi asosiy muayorlarni o'z ichiga oladi. Unda turizm hasidagi munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish, turistik xizmatlar bazarini rivjlantirish, shuningdek, turistlar va turistik faoliyat subyektlarining huquqlari va o'qunuy manfaatlarini himoya qilish kabi masalalar o'z aksini topgan.

*o*Turizm to'g'risidagi o'qununing 3-m ddasida turizm faoliyati bilan bog'liq asosiy tushunchalar o' turizm, turist, turistik faoliyat, ekskursiya faoliyati, turistik resurslar, turistik faoliyat subyektlari, turistik industriya, turistik xizmatlar, turistik guruh rahbari, turistik faoliyatni amalga oshirish uchun litsenziya, sertifikat kabi tushunchalarning ta'riflari keltirilgan. Turizmga oid tushunchalarning bunday aniq tavsiflanishi ko'plab o'qunuchilik muayorlarini tadbqiq etishni sezilarli darajada

⁷ *o*O'zb kist n R spublikasi Konstitutsiyasi. T.: *o*O'zb kist n. - 1992. o'11 b.

yengillashtiradi. Masalan, turistik korralarni ro'yxatdan o'tkazish yoki imtiyozli sliqqa tirtish bo'yicha qunchilik m'yorlarini amaliyotga jriy etishdagi chalkashliklarga barham b radi.

Shuni al hida ta'kidlash j izki, mazkur q nunning 4-m ddasida turizm s hasidagi davlat siyosatining as siy yo`nalishlari b lgilab b rilgan bo`lib, u b z r mun sabatlariga o`tishning o`zb k m d liö tam yillari bilan uyg'unlashib k tgan.

Ushbu q nunning 8,9 va 10-m ddalarida turistik fa liyatni lits nziyalash, m liyalash manbalari va turistik izmatlarni s rtifikatsiyalash tartibi b lgilab b rilgan. Unga ko`ra turistik fa liyat turistik subø ktlarning o`z mablag`lari, yuridik va jism niy sha slarning pul badallari, zayom mablag`lari, ch t el inv stitsiyalari va q nunda ta'qiqlanmagan b shqa manbalar his bidan amalga shirilishi mumkin.

O`zb kist n R spublikasi o`Turizm to`g`risidaögi q nunning 14 va 15 m ddalari al hida e'tib rga m lik bo`lib, ularda turistik fa liyat subø ktlarining huquqlari va majburiyatlari ko`rsatib b rilgan. Q nunga muv fiq turist shartn mada nazarda to`tilgan turistik izmatlar majmuidan to`liq f ydalanish, sayohatga taalluqli to`liq va ish nchli a b r tlarni lish huquqiga ega. Agar shartn ma bajarilmagan yoki l zim darajada bajarilmagan taqdirda turist m ddiy zararining to`lanishi, shuningd k, ma'naviy zararining o`rnini q planishini talab qilishga haqli his blanadi. Ayni vaqtda turist shartn ma shartlariga, b j na va ch gara naz rati q idalariga, b rilgan mamlakatning q nun hujjatlari talablariga ri ya etishi l zim.

Turizm riv jlanishining muhim millaridan biri nafaqat turist, balki turistik fa liyat subø ktlari t m nidan shartn mada ko`rsatilgan shartlarning to`liq bajarilishi his blanadi. Shu mun sabat bilan o`Turizm to`g`risidaögi q nunning 16 va 17-m ddalari turistik fa liyat subø ktlarining huquqlari va majburiyatlariga bag`ishlangan.

Bundan tashqari q nunchilikda turistlarni him ya qilish va avfsizligini taøminlash, shuningd k, turistlar s g-iligini him yalash masalalariga al hida eøtib r qaratilgan.

ususan, øTurizm to`g-arisidaøgi Q nunning 18-m ddasi øTuristlarning avfsizligi kaf latiø d b atalib, unda turistlarning avfsizligi davlat t m nidan kaf latlanishi taøkidlangan va buning uchun turizm s hasidagi vak latli davlat rgani, manfaatd r vazirliklar va id ralar, mahalliy davlat h kimiyati rganlari, turistik fa liyat subø ktlari masøul his blanadilar. Ular turistlarning him ya qilinishini va avfsizligini taøminlash dasturlarini, turistlar kasallanganda, jar hatlanganda va b shqa h llarda tibbiy va o`zga il yordam ko`rsatish yuzasidan aniq ch ra-tadbirlarni ishlab chiqadilar va uning bajarilishini tashkil etadilar.

Q nunning øTuristlarning avfsizligini taøminlash ch ra-tadbirlariø d b n mlangan 19-m ddasida turistik fa liyat subø ktlari t m nidan turistlarning avfsizligini taøminlash bo`yicha amalga shirilishi l zim bo`lgan ch ra-tadbirlar majmui ko`rsatib b rilgan. øTuristlarni sug-urta qilishø n mli 20-m ddasida turistlarni sug-urta qilish majburiy ekanligi eøtir f etilgan.

Turizm s hasining davlat t m nidan qo`llab-quvvatlanayotgani eøtib rga m likdir. ususan, s liq s hasida turistik fa liyat bilan shug-ullanayotgan k r na va firmalar uchun bir qat r imtiyozlar taqdim etilgan bo`lib, ularni ikki guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga firma va k r nalarning tarm q ususiyatlari bilan b g-liq bo`lgan imtiyozlar kiradi. Chun nchi, Samarqand, Bu r , iva va T shk nt shaharlarida turizm s hasida tashkil etilgan qo`shma k r nalar O`zb kist n R spublikasi S liq K d ksiga muv fiq 5 yil muddatga lib chiqib k tilayotgan f ydadan s liq to`lashdan z d qilinadilar. O`zb kist n R spublikasi Pr zid nti I.A.Karim vning øO`zb kist n R spublikasining Buyuk ipak yo`lini qayta tiklashga ishtir kini fa llashtirish va r spublikada alqar turizmni riv jlantirish bo`yicha ch ra-tadbirlar to`g-arisidaøgi Farm niga ko`ra tij rat banklariga tadbirk r

Aholiga pulli xizmat ko'rsatish sohasining asosiy turlari hajmining tarkibi
(mild. so'm)⁸

	2012	2013	2014
Barcha ko'rsatilgan xizmatlar	1 3614,1	1 8146,8	22392,4
M ishiy izm t	1099,5	1703,7	2182,0
Tr nsp rt	3475,7	4733,1	5686,7
l q	2252,8	2860,6	3486,5
Uy-j y k mmun l	2425,1	2860,5	3618,1
lq t ølmi s h si	1145,7	1576,3	1943,0
M d niyat	89,8	117,4	154,2
Ekskursiya v s yoh tl r	65,7	84,4	82,7
Jism niy t rbiya v sp rt	54,9	88,0	117,3
S gøliqni s ql sh	388,0	525,1	708,7
S n t riya kur rt v s gø m- l shtirish	81,1	100,6	137,7
Huquqiy r kt rd gi v b nk mu ss s l ri	651,2	902,3	1040,2
B shq l r	1884,6	2594,8	3235,3

Ushbu statistika ma'lumotlarida ko'rinib chiqadi, yirim izm tlar sohasi rivojlanishida yuksalishning tezligini ko'rishimiz mumkin. Masalan: m ishiy izm t 2012 yil 1099,5 milliard so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2014 yilda bu ko'rsatkich 2182,0 milliard so'm, transport 3475,7 mlrd.so'm 2014 yil 5686,7 mlrd.so'mni tashkil qilgan bo'lsa, shu bilan birga yirim sohil rivojlanishidagi siyosiy unchilik yuqorini tashkil qilindi. Buni 2013 yilda Ekskursiya va sayohatlar 84,4 mlrd so'mni 2014 yil 82,7 mlrd so'mni tashkil qilgan. Buning rivojlanish bo'yicha

bir q t r d vl t d sturl ri q bul qiling nig q r m sd n bu s h ni riv jl nishi h zirgi z m nd t z riv jl nishi k r k boølg nligig q r m sd n rtd q lm qd .

1.3.2. jadval

2014 yil Qoraqalpog'iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo'yicha aholi jon boshiga to'g'ri keladigan hajmi⁹

	h lig pullik izm t koørs tish h jmi	
	Mlrd.soøm	2011 yilg nisb t n f izd
Oøzb kist n R spublik si	22392,4	110,1
Q r q lp gøst n R spublik si	877,4	112,1
vil yatlar:		
ndij n	2069,6	110,6
Bu r	1252,3	111,0
Jizz	524,7	112,8
Q shq d ryo	1295,9	112,5
N v iy	696,3	111,4
N m ng n	1324,2	112,4
S m rq nd	2181,9	113,2
Sur nd ryo	957,5	116,2
Sird ryo	300,6	110,9
T shk nt	1502,4	115,0
F rgø n	2096,1	110,9
r zm	972,0	114,6
T shk nt sh.	5184,5	110,0

h lig pullik izm t koørs tish s h si T shk nt vil yati(115,0), Sur nd ryo tum ni(116,2), r zm vil yati (114,6)l rid yuq ri surøtl rni koørs tg n boøls , q lg n vil yatlar d p str q d r j ni t shkil qilg n.

Endi esa bu ko'rsatkichlarni respublika hududlari bo'yicha aholi jon boshiga qanchadan to'g'ri kelishini ko'rib chiqamiz

1.3.3. jadval

2014 yil aholi jon boshiga o'rtacha to'g'ri keladigan xizmat ko'rsatishlar (ming so'm)¹⁰

	Xizmatlar jami	Pullik xizmatlar jami
O'zbekiston Respublikasi	2662,8	728,0
Qirg'iziston Respublikasi	1510,1	501,4
viloyatlar:		
Andijon	1624,8	730,9
Buxoro	2421,4	707,1
Jizzax	1361,6	423,7
Qashqadaryo	1531,4	442,7
Navoiy	3251,5	767,5
Namangan	1442,3	523,5
Samarqand	1508,5	627,0
Surxondaryo	1314,3	410,4
Sirdaryo	1466,8	390,2
Tashkent	2869,1	547,9
Farg'ona	1496,6	613,7
Chirchik	1444,0	571,8
Tashkent sh.	9788,1	2194,9

Ushbu statistik ma'lumotlar ko'rsatadiki, respublikani sirdaryo(jami xiz.1466,8 ming, pullik xiz. 390,2 ming), surxondaryo viloyati (jami xiz.1314,3 ming, pullik xiz. 410,4 ming), jizzax viloyati (jami xiz.1361,6 ming, pullik xiz. 423,4 ming) so'zni tashkil etgan.

II-Bob. Xorazm viloyatida turistik-ekskursiya xizmatlarini tashkil qilishning asosiy yoʻnalishlari va istiqbollari.

2.1. Oʻzbekiston Respublikasi turizm industriyasida tarixiy-madaniy turizm resurslarining tutgan oʻrni.

Oʻzbekistonda turizmni rivojlantirish va uni yangi bosqichlarga koʻtarish borasida, avvalo koʻxna madaniy va arxitektura yodgorliklariga boy boʻlgan Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Margʻolon kabi shaharlar muhim ahamiyatga ega. Bu shaharlarda jahon ahlini xayratga soluvchi va lol qoldiruvchi qadimgi tarixiy yodgorliklar beqiyos koʻp. Yer yuzining turli mamlakatlarda istiqomat qiluvchi har bir inson bu shaharlarni oʻz koʻzlari bilan koʻrish orzusida yashaydilar. Koʻp mamlakatlarda Oʻzbekiston oʻzining ana shu shaharlari bilan mashhurdir. Oʻzbekistonning ana shu tarixiy shaharlarini bemalol «Sharqning javohirlari» deb atash mumkin.

Oʻzbekistonda mintaqaviy turizmni rivojlantirishda viloyatlardagi imkoniyatlarni oʻrganish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu imkoniyatlarni quyida koʻrib chiqamiz.

Toshkent

Islom konferentsiyasi tashkiloti (OIK) tarkibidagi muassasalardan biri oʻ Taʼdim, Fan va madaniyat masalalari boʻyicha Xalqaro islom tashkiloti (ISESCO) Toshkentni 2007 yilda Islom madaniyati poytaxti, deb eʼlon qildi.

Toshkent oʻ Markaziy Osiyoning eng yirik shaharlaridan biri oʻ Oʻzbekiston Respublikasining poytaxtidir. Toshkent haqidagi eng dastlabki maʼlumotlar eramizdan oddingi II asrdagi kadingi Xitoy solnomalarida uchraydi, Xitoyda u Yuni deb nomlangan boʻlsa, Eron shohi Shopur I ning eramizdan oldingi yozuvlarida Toshkent atroflari Choch deb atalgan. Choch turli mamlakatlarning oltin, qimmatbaho toshlar, ziravorlar va ajoyib otlar eksport qilinadigan yoʻllari chorrahasida joylashgan. Hozirgi kunda Toshkent oʻzida Oʻzbekistonning tarixiy oʻtmishini eslatib turuvchi taraqqiy topgan zamonaviy sanoat shahri boʻlib, aholisining soni turli mehmonlari bilan hisoblaganda 2 milliondan oshib ketgan.

Toshkentda ko'plab muzeylar mavjud. Masalan, Tasviriy san'at muzeyi haykallar, rasmlar va hunarmandchilik mahsulotlarining Markaziy Osiyodagi eng yirik to'plamiga ega. O'zbekiston Amaliy San'at muzeyi 30 mingdan ortiq hunarmandchilik mahsulotlari va qimmatbaho taqinchoqlarga ega.

Samarqand o'zining noz-neomatlari, tabiati, boy ma'naviy merosi, betakror tarixi, olamshumul me'moriy obidalari bilan butun dunyo jamoatchiligining diqqat-e'tiborini o'ziga qaratib kelayotgan «sayqali ro'yi zamindir». So'g'diyona va Turon davlatlarining ulug'vor an'analari, dunyoviy tsivilizatsiyaning eng muhim bosqichlari «yer yuzining yorqin nuqtasi» bo'lgan bu shaharning tarixi va madaniyati bilan o'zviy bog'liqdir.

2.2.1-jadval.Samarqandning asosiy tarixiy va arxitektura yodgorliklari¹¹

№	Nomlanishi	Qurilgan vaqti
1	Afrosiyob	Eramizdan oldingi VIII asr
2	Mirzo Ulug'bek rasadxonasi	1428ô 1429 yillar
3	Shoxi Zinda arxitektura majmuasi	XV asr o`rtalari
4	Hazrati Hizr masjid	XIX asr urtalari
5	Bibixonim masjid	1399ô 1404 yillar
6	Ulug'bek madrasasi	1417ô 1420 yillar
7	Sherdor madrasasi	1619-1635 yillar
8	Tillakori madarasasi	1647- 1659-60 yillar
9	Chorsu bozori	XVIII asr oxiri
10	Ruxobod maqbarasi	1380 ô yillar
11	Oksaroy maqbarasi	1470 yillar
12	Go`ri Amir maqbarasi	1404 yillar
13	Namozgox masjid	XVII asr
14	Ishratxona maqbarasi	1464 yillar
15	Xoja Axror majmuasi	XV-XX asrlar
16	Mavzoley Chupon-Ota maqbarasi	1430-1440 yillar
17	Xoja Abdu Darun qabristoni	XVô XIX asrlar

¹¹ öO-zbekturizm öMK ma'dumotlari

Samarqand 2750 yillik tarixga ega. Temuriylar sulolasi davrida solingan arxitektura yodgorliklari ahamiyati jihatidan qadimgi Misr, Xitoy, Hindiston, Yunoniston va Rimdagi arxitektura durdonalaridan sira ham qolishmaydi. Ayni paytda Samarqand viloyatida turizmni rivojlantirishning mintaqaviy dasturi qabul qilingan bo`lib, unda asosiy taraqqiyot bosqichlari va yo`nalishlari belgilangan. Ushbu dasturda mintaqada ichki va xalqaro turizmning barcha tizimlarini tubdan qayta qurish va tashkil qilish tadbirlari belgilangan.

2.1.2-jadval. Buxoroning asosiy tarixiy va arxitektura yodgorliklari¹²

№	Nomlanishi	Qurilgan vaqti
1	Ark	(XI ô XX asrlar),
2	Bolo ô Hovuz majmuasi	XVIII-XX asrlar
3	Ismoil Somoniy maqbarasi	IXô X asrlar
4	Chashmai-Ayub	1380 yoki 1384-85 yil
5	Abdullaxon madrasasi	1596-98 yillar
6	Modari ô Xon madrasasi	1556-57 yillar
7	Masjidi Baland	XVI asr boshlari
8	Gavkushon majmuasi (masjid, minora, Madrasa)	XVI asr
9	Zayniddin Xoji xonaqosi	1555 yil
10	Poyi ô Kalon majmuasi	XII ô XIV asrlar
11	Labi ô Xovuz majmuasi	XVI ô XVII asrlar
12	Ko`kaldosh madrasasi	1568-69 yil
13	Nodir Devonbegi xonaqosi	1620 yil
14	Ulug`bek madrasasi	1417 yil
15	Abdulazizxon madrasasi	1652 yil
16	Boloxovuz masjid	1712 yil
17	Sayfiddin Boxarziy maqbarasi	XIII asrning ikkinchi yarmi ó XIV asr
18	Bayonkulixon maqbarasi	XIV asrning ikkinchi yarmi, XV yoki XVI asrlar
19	Namozgox masjid	XIIô XVI asrlar
20	Fayzobod xonaqosi	1598-99 yillar
21	Chorminor madrasasi	1807 yil
22	Buxoro Amirining Sitorai Mohiô xosa yozgi saroyi	XIX asr oxiri XX asr boshlari
23	Chor-Bakr majmuasi -Jo`ybor xo`jalari mozori	1560 ó 63 yillar

¹² öO`zbekturizm öMK ma`lumotlari

"Buxoro" soʻzi sanskrit tilida «Ibodatxona», Sugʻd tilida «Tangri jamoli» maʼnolarni anglatadi. Buxoro Buyuk Ipak Yoʻlining yirik tijorat markazi boʻlib hisoblangan. Buxoro oʻ Oʻrta asrlarga mansub 140 dan ortiq arxitektura yodgorliklariga ega boʻlgan oʻMuzey oʻ shahardir. Poyi Kalon, Qoʻshmadrasa, Minorai Kalon, Ismoil Somoniy maqbarasi kabi koʻplab yodgorliklar bundan ming yillar oldin qurilgan boʻlib, hozirgi kunda ham mehmonlarni oʻzlariga jalb etmokda. Buxoroning mashhurligini Alʻo Buxoriy, Narshaxiy, Rudakiy, Daqiqiy, Abu Ali ibn Sino va Baxouddin Naqshband kabi siymolar yanada orttirib yuborishgan. Islom dunyosida Buxoroning ismiga Sharif, yaʼni Mukaddas qoʻshimchasi qoʻshib ishlatilgan.

Xiva koʻplab arxitektura yodgorliklari joylashgan Ichan oʻ qalʻada qadimiy sharq ruxini saqlab qolgan. Xivaning arxitektura yodgorliklari asosan madrasa, masjid va minoralar, Pahlavon Mahmud maqbarasi (1835 yil), Muhammad Aminxon madrasasi (1850oʻ 1855 yillar), Koʻna Ark, Tosh Hovli, Olloqulixon karvonsaroyi (1855 yil) kabilardan iborat. Rangli bezaklar berilgan Kalta Minor (1835 yil) va 218 ta naqshli ustunga ega boʻlgan Juma masjidlarni alohida taʼkidlab oʻtish mumkin. 2,5 kilometr uzunlikdagi devorga ega boʻlgan Ichanqalʻa, Otadarvoza, Shimoliy, Sharqiy, Janubiy, Buxoro va Toshdarvozalariga ega. Unda 40 ta quduq bor.

Xivaning asosiy tarixiy va arxitektura yodgorliklari¹³:

1. Ichan-qalʻa, Saidboy masjidi va madrasasi (XVIII asr boshi - XIX asr boshi),
2. Polvon Darvoza atroflari,
3. Olloqulixon madrasasi (1834-1835),
4. Qutlugʻmurod-inoq; madrasasi (1804-1812),
5. Olloqulixon Timi va Karvonsaroyi (XIX asr),
6. Abdullaxon madrasasi (1865),

¹³ oʻOʻzbekturizm oʻMK maʼlumotlari

7. Anushxon masjidi va xarami (1657),
8. Toshxovli (Olloqulixonning saroyi) (1830-1836),
9. Oqmasjid (1832-1842),
10. Juma masjidi va minorasi (1788 -1789),
11. Said Olovuddin maqbarasi (XIV asr),
12. Muxdmmad Aminxon madrasasi (1851-1852),
13. Muhammad Aminxon madrasasi (1871),
14. Kaltaminor (1855),
15. Ko`na Ark (1868-1888),
16. To`ramurod minorasi (1888),
17. Sherniyozxon madrasasi (1718-1720),
18. Borlandi masjidi (XIX asr),
19. Arabxona madrasasi (1838).

2015-yilgacha mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirish dasturiga asosan quyidagilar nazarda tutilgan:

- mehmonxonalar sisatini yaxshilash ó 33 dan 60 gacha;
- o`rinlar sonini ko`paytirish ó 1.550 dan 2.688 gacha.

Bog`dar va uzumzorlarga burkangan Shahrisabz shahri xunarmandchilik markazi bo`lgan. Shahrisabzdagi dastlabki turar joylarga Vó VI asrlarda asos solingan bo`lsa, IX-X asrlarga kelib u yirik savdo va hunarmandchilik markaziga aylangan. Amir Temur tomonidan devor bilan o`ralganidan so`ng u madaniyat va ilm-fan shahriga aylangan.

Shahrisabzning asosiy tarixiy va arxitektura yodgorliklari¹⁴:

1. Oksaroy (1380-1404 yillar),
2. Dorus ó Saodat majmuasi (XIV asr) ,
3. Xazrati Imom masjidi (XIV asr),
4. Jahongir maqbarasi (XIV asr),
5. Dor-ut-Tilovat arxitektura majmuasi,

¹⁴ öO`zbekturizm öMK ma`lumotlari

6. Kuk Gumbaz masjidi (1435 i.)
7. Gumbazi Saidon (XV ô XVII asrlar)
8. Shamsiddin Kulol maqbarasi (XV asr)

Termizning asosiy tarixiy va arxitektura yodgorliklari¹⁵:

1. Qirk qiz saroyi (IX-XIV asrlar),
2. Termiz hukmdorlari saroyi (XX ô XII asrlar),
3. Hakim at Termiziy arxitektura majmuasi (X ô XV asrlar),
4. Sulton - Saodat arxitektura majmuasi (X ô XIII asrlar),
5. Qoratepa ibodatxonasi (II ô IV asrlar),
6. Fayoztepa ibodatxonasi (I ô III asrlar)

Fargʻona shahri Fargʻona viloyatining janubida joylashgan. Fargʻona viloyatiga quruq moʻʼadil iqlim, iliq yoz, unchalik sovuq boʻlmagan qish xosdir. Viloyat oʻsimlik dunyosi, oʻrmonlar va nihoyatda manzarali togʻlarga boy.

Fargʻona shahri vodiydagi eng yirik sanoat markazlaridan biri. Shaharga yuz yildan oldin Yangi

Fargona vodiysining asosiy tarixiy va meʼmorchilik yodgorliklari:

1. Xudoyorxon saroyi (1870),
2. Rishtlik masjidi (1913),
3. Jomeʼ masjidi va minorasi (1809 ô 1812),
4. Mulkobod masjidi (1913),
5. Saida Ahmadxoji madrasasi (XIX asr boshlari),
6. Chokar masjidi (1911)
7. Xuja Magiz maqbarasi (XVIII asr),
8. Mullo Dirgiz madrasasi (XX asr
9. boshlari),
10. Axsikent qadimiy shaxarchasi (eramizdan avvalgi II-I asrlar).

Mintaqaviy turizmni kelgusidagi rivojlanishi Oʻzbekiston Respublikasi hududidagi maʼmuriy chegaralarni hisobga olgan holda faoliyat koʻrsatayotgan

¹⁵ Oʻzbekturizm öMK maʼlumotlari

to'rtta: Farg'ona, Toshkent, Samarqand-Buxoro, Xorazm va kelajakda rejalashtirilayotgan Jizzax, Qarshi-Termiz, O'rta-Qoraqalpoq turizm rayonlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

2.2. Xorazm viloyati turizm sohasini rivojlanish tendensiyalari

Viloyatimizda 2012 yilga nisbatan sayyohlik tashkilotlari soni 36 tadan 59 taga, shundan mehmonxonalar soni 26 tadan 42 taga, turistik firma va turagentlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar soni 10 tadan 17 taga etdi. (16 ta mehmonxona, 7 ta sayyohlik tashkilotlari yangidan tashkil qilindi)

Bugungi kunda chet el investitsiyasini jalb qilgan holda tashkil etilgan 5 ta mehmonxona faoliyat ko'rsatmoqda (o'Xeyvakö, o'Xiva malikasiö, o'Xorazm malikasiö, o'Arqonchiö, o'Xayot INNö mehmonxonalari).

Mehmonxonalardagi o'rinlar soni 1477 tadan 1967 taga etdi ya'ni 1,5 barobarga oshdi, shulardan uchta 4 yulduzli, o'n to'rtta 3 yulduzli va qolganlari milliy uslubdagi mehmonxonalar bo'lib jami 352 nafar xodim mehnat qiladi.

O'tgan yilda dunyoning 80 dan ortiq davlatidan 41 mingdan ortiq xorijiy sayyohlar viloyatimizga tashrif buyurishdi. Ularga ko'rsatilgan turistik xizmatlar hajmi 2012 yilda 2,7 mln.dollarni tashkil qilgan bo'lsa, o'tgan yilda eksport hajmi 49 mln. dollarni tashkil qilib, 18,5 barobarga ko'paydi. Jami eksport hajmining 31 foizi turizm sohasiga to'g'ri keldi, bu ko'rsatkich 2012 yilda 1,7 foizni tashkil etgan. Xorijiy sayyohlarning viloyatimizda qolishi 2012 yildagi o'rtacha 1,1 sutkadan 1,5 sutkagacha ko'paydi.

1 nafar xorijiy sayyohning o'rtacha xarajati 2012 yilda 80 AQSH dollarni tashkil qilgan bo'lsa, bugungi kunda 1 kunlik o'rtacha xarajat 180-200 AQSH dollarni tashkil etmoqda.

2016 yilning 1-choragi yakulariga ko'ra viloyatimizga tashrif buyurayotgan xorijiy sayyohlar soni 3531 ta bo'lib, 2015 yilning 1-choragida ushbu ko'rsatkich 2204 ta tashkil qilgan. Ya'ni o'tgan yilning shu davriga nisbatan xorijiy sayyohlarning viloyatimizga tashrifi 60 foizga ortgan. SHu jumladan, MDH

davlatlaridan 2015 yilning 1-choragida 440 sayyoh tashrif buyurgan bo'lsa, 2016 yilning 1-choragida ushbu ko'rsatkich 1221 tani tashkil qilib, 3 barobar ko'paygan.

2.2.1-jadval. Xorazm viloyatida xizmatlar sohasida turizm xizmat turlarining salmog'i (2015 yil yanvar-dekabr xolati)¹⁶

Xizmat turlari	mln. so'mda	2014 yilga nisbatan %	Yakunga nisbatan %
Aloqa va axborotlashtirish	188261,9	121,7	7,2
Kompyuter dasturlash xizmatlari	662,2	114,2	-
Moliyaviy xizmatlar	240227,6	122,3	9,2
Transport xizmatlari	551304,7	113,0	21,2
Qurilish xizmatlari	229710,3	112,9	8,8
Texnologik dasgohlarni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish	5165,9	112,5	0,2
Qishloq xo'jaligi texnikalarini ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish	1536,8	124,8	0,1
Turizm xizmatlari:	11774,6	110,2	0,5
Turistik xizmatlar	1108,0	91,7	-
Mehmonxona xizmatlari	10666,6	112,1	0,4
Savdo va umumovqatlanish xizmatlari	633810,2	112,3	24,3
Maishiy xizmatlar	159042,5	115,5	6,1
Ta'dim xizmatlari	70713,4	107,4	2,1
Sog'diqni saqlash xizmatlari	31314,0	107,9	1,2
Qishloq xo'jaligi sohasidagi xizmatlar	22282,2	104,0	0,9
Boshqa xizmatlar	457550,8	108,4	17,6
Jami xizmatlar	2603375,3	113,4	100

Xorazm viloyatida turizm industriyasini rivojlantirishda sohada malakali kadrlar tayyorlash eng muhim ahamiyat kasb qiladi. Bunda oliy ta'dim muassasalari va kasb hunar kollejlarning faoliyatini baholash lozim. Urganch davlat universiteti o'turizm va iqtisodiyot fakultetida turizm sohasi bo'yicha

¹⁶ Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan

bakalavr va magistrlar tayyorlanib kelmoqda. Bundan tashqari Urganch turizm va tadbirkorlik kasb-xunar kolleji, Urganch turizm va mehmonxona xoʻjaligi kasb-xunar kolleji va Xiva turizm kasb-xunar kolleji faoliyat olib bormoqda.

1. 2006 yildan Urganch turizm va tadbirkorlik kasb-xunar kolleji ishga tushirilgan boʻlib, 29 nafar umumtaʼlim fanlari, 33 nafar maxsus fanlar va 13 nafar ishlab chiqarish taʼlimi ustalari jami 75 nafar pedagoglar faoliyat olib bormoqda.

Urganch turizm va tadbirkorlik kasb-xunar kollejida xar yili quyidagi yoʻnalishlar boʻyicha mutaxassislar tayyorlanmoqda:

2.2.1-jadval. Urganch turizm va tadbirkorlik kasb-xunar kollejini bitkazgan kadrlar toʻgʻrisida maʼlumot¹⁷

Mutaxassisliklar nomi	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 Yil	2014 yil	2015 yil	Jami
Turistik xizmatlar tashkilotchisi	87	85	61	58	78	71	77	517
Mexmonxona va restoran xizmatlari menejeri	22	38	31	0	0	22	24	137
Turizm, mexmon va restoran biznesi	53	41	57	59	27	0	0	237
Oshpaz	29	25	25	0	0	62	69	210
Jami:	191	189	174	117	105	155	170	1101

2. Xiva turizm kasb-xunar kolleji 2014 yilda Xiva hunarmadchilik kasb hunar kolleji bazasida yangidan tashkil etilgan boʻlib turizm yoʻnalishida quyidagi mutaxassislar tayyorlanmoqda.

¹⁷ Oʻzbektuzrimo MK Xorazm viloyati mintaqaviy filiali maʼlumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

2.2.2-jadval. Xiva turizm kasb-xunar kollejitugatgan kadrlar haqida ma'lumot¹⁸

Mutaxassisliklar nomi	1-bosqich	2-bosqich	3-bosqich	Jami
Turistik xizmatlar menejeri	91	122	62	275
Mexmonxona va restoran xizmatlari menejeri	60	62	32	154
Oshpazlik	27	31	0	58
Jami:	178	215	94	487

3. Urganch turizm va mehmonxona xo'jaligi kasb-hunar kolleji 2014 yilda yangidan tashkil etildi.

2.2.3-jadval. Urganch turizm va mehmonxona xo'jaligi kasb-hunar kollejida tehsil olayotganlar haqida ma'lumot

№	Tayyorlov yo'nalishi	1-bosqich	2-bosqich	Jami
1	Turistik xizmatlar tashkilotchisi	60	60	120
2	Mehmonxona va restoran xizmatlari menejeri	30	33	63
3	Oshpaz	33	29	62
	Jami:	123	122	245

4. 2008 yildan *UrDU "Iqtisodiyot fakulteti"* qoshida *"Turizm" kafedrasini* ga asos solindi va 2013 yildan ushbu kafedrada Turizm (faoliyat turlari) mutaxassisligi bo'yicha magistratura bo'limi tashkil etildi. 2016 yil sentabr oyidan boshlab *o'ltisodoyot o' fakulteti* nomi *o'Turizm va iqtisodiyot o' fakultetiga o'zgartirildi*. Fakultetda asosan zamonaviy bilim va malakaga ega bo'lgan, xorijiy tillarni mukammal biluvchi malakali kadrlar tayyorlash masalasi asosiy vazifa qilib belgilangan.

¹⁸ *o'zbekturizm o' MK Xorazm viloyati mintaqaviy filiali ma'umotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.*

2.2.4-UrDU “Turizm va iqtisodiyot” fakulteti turizm sohasi bo’yicha bitkazgan kadrlar haqida ma’lumot¹⁹

Yo’nalishlar nomi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	Jami
Turizm yo’nalishi bo’yicha	24	24	25	40	113
Mehmonxona xo’jaligini tashkil etish va boshqarish	0	0	0	23	23
Servis (Turizm va mehmonxona xo’jaligi)	0	0	24	0	24
Jami:	24	24	49	63	160

Bunday ko’rsatkichlarga Muhtaram Prezidentimizning 2013 yil 20 martdagi PQ-1940-son qarori bilan tasdiqlangan o’Xorazm viloyatida 2013-2015 yillarda turizm sohasini rivojlantirish dasturini amalga oshirilishi natijasida erishildi.

Viloyatda turizmni rivojlantirish dasturiga asosan 2013-2015 yillarda jami 214,3 mlrd. so’mlik 200 ta loyihani amalga oshirish rejalashtirilgan.

2016 yilning yanvar oyi yakuni bilan 103 ta loyiha to’liq bajarilib, 46,4 mln. dollarga teng investitsiya mablag’lari o’zlashtirildi, 39,2 mln. dollarlik 49 ta loyihada ishlar davom etmoqda. Ayrim sabablarga ko’ra 48 ta loyihani bajarilish muddatlari keyinga surilmoqda.

o’Turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xududning sayyohlik yo’nalishlari va xizmatlarini takomillashtirish, sayyohlik imkoniyatini namoyish qilish ishlarini amalga oshirish, sayyohlar uchun qo’shimcha ob’ektlar infratuzilmasini yaxshilash, turizm sohasi mutaxassislarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo’yicha dastur doirasida bir qator ishlar amalga oshirildi.

Jumladan: Turistlarga yangi sayyohlik yo’nalishlari taqdim qilish borasida, Xiva tumanida o’Bog’i shamolö, o’Xiva qorako’lö fermerlik xo’jaligida, o’Eshon Ravotö ko’lida, Bog’ot tumanida o’Qalajiq qal’äö, Urganch tumanidagi o’Ulli hovliö ob’ektlarida yangi sayyohlik infratuzilmalari tashkil etildi.

¹⁹ o’O’zbektuzrimö MK Xorazm viloyati mintaqaviy filiali ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

Shu bilan bir qatorda Urganch halqaro aeroporti binosini zamonaviy halqaro standartlar talablari hamda zarur infratuzilmalarni eʼtiborga olgan holda qayta taʼmirlash va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash ishlari yuksak darajada bajarildi. Yangi kutub olish va kuzatish terminallari jahon standartlariga javob beradigan zamonaviy qulayliklarga ega boʻldi. Bu erda keng va yorugʻ zallarga eng soʻngi rusumdagi jihozlar oʻrnatildi. Ona va bola xonasi, tibbiyot punkti, oʻDuty free oʻ doʻkoni, qahvaxona shular jumlasidandir. Bundan tashqari binoda 200 yoʻlovchi sigʻimiga ega tranzit hamda oʻVIP oʻ ,oʻCIP oʻ zallari, sayyohlar uchun maxsus, qulay xizmat turi - axborot ofisi tashkil etildi. Xozirda Parij, Milan (*mavsumda*) va Rossiyaning Moskva, Sankt-Peterburg, Volgograd shaharlariga toʻgʻridan-toʻgʻri aviareyslar qatnovi amalga oshirilmoqda.

Urganch shahridagi SHovot kanali boʻyida zarur infratuzilmaga ega kemalar toʻxtashi uchun maxsus joylar barpo etildi, yangi kemalar sotib olinib ishga tushurildi. oʻSHovot oʻ kanali boʻyida dam olish maskanlari barpo qilindi.

Urganch shahar oʻSHeroziy oʻ koʻchasida zamonaviy koʻrinishga ega boʻlgan gipermarket qurib ishga tushurildi.

oʻTarixiy madaniy meros obʻektlarni taʼmirlash va holatini yaxshilashga doir 15,2 mln. AQSH dollariga teng (*5,6 mlrd soʻm*) 39 ta madaniy meros obʻektlarini taʼmirlash ishlarini amalga oshirish rejalashtirilgan boʻlib dastur doirasida davlat byudjeti mablagʻlari hisobidan 19 ta obidada 6,8 mlrd.soʻmlik taʼmirlash va tiklash ishlari amalga oshirildi.(Misol uchun:oʻCHodira hovli oʻ majmuasida 14,5 mln. soʻm, oʻMuzxona oʻ obidasida 36,4 mln. soʻm, oʻToʻrt SHovvoz oʻ majmuasida 571,8 mln. soʻm, oʻBogʻi shamol oʻ majmuasida (Olloqulixon bogʻi) 150 mln. soʻm, oʻNurullaboy oʻ majmuasining kirish qismida 80 mln. soʻmlik ishlar bajarildi)

Turizmda transport infratuzilmasini rivojlantirish borasida Dastur doirasida sayyohlar uchun moʻljallangan zamonaviy rusumdagi 3 ta mikroavtobuslar imtiyoz asosida sotib olindi va faoliyatini boshladi (oʻZuxro travel oʻ MCHJ tomonidan 1 ta (10+1 oʻringa moʻljallangan Hyundai StarX H1) va oʻBek tur oʻ MCHJ tomonidan 2

ta (1-si 17 oʻringa moʻljallangan Higer Bus. 2-si 12 oʻringa moʻljallangan Hyundai 10+1 H1) mikroavtobuslar).

Sayyohlar uchun qoʻshimcha obʼjektiv infratuzilmasini yaxshilash yoʻnalishi boʻyicha Dastur doirasida viloyatda 17,25 km uzunlikdagi optik-tolali kabel oʻtkazilib, 2304 ta internet portlari (216 tasi oʻlchan Qalʼaʼo majmuasida) oʻrnatildi. Aeroport, temir yoʻl vokzali hamda oʻlchan Qalʼaʼo majmuasi hududida sayyohlik obʼjektivlari va mehmonxonalarda Wi-fi internet zonalari tashkil qilindi.

oʻlchan Qalʼaʼo majmuasi hududi, Urganch shahridagi mehmonxonalariga 16 ta terminal va 3 ta bankomatlar oʻrnatilib, 5 ta valyuta ayriboshlash shahobchalari faoliyati yoʻlga qoʻyildi.

oʻXorazm Maʼmunʼo akademiyasi tomonidan oʻWikipediaʼo elektron ensiklopediyasida hududning diqqatga sazovor joylari tarixi haqidagi 28 ta maqolalar joylashtirildi. (Misol uchun, oʻXumbuz tepaʼo yodgorligi, oʻSHergʼozixonʼo madrasasi, oʻMuxammad Raximxonʼo saroyi, oʻKat qalʼaʼo yodgorligi boʻyicha maqolalar)

Sayyohlarni xordiq chiqarish industriyasini rivojlantirish borasida 2013 yil 5 aprel kundan boshlab, oʻDoston folklorʼo, oʻXiva folklorʼo etnografik xalq ansambli va oʻSayqalʼo oilaviy folklor ansambllaridan iborat badiiy jamoalar oʻOllaqulixonʼo madrasasida mavsum davomida xorijiy sayyohlarga har kuni (19:00 da) oʻz konsert dasturlarini namoyishi qilishni boshlashdi.

oʻlchan-Qalʼaʼo majmuasida 2013 yilning sentyabr oyidan sayyohlarga Oʻzbek milliy kino durdonalari namoyishini tashkil qilish maqsadida, oʻTohir va Zuxraʼo, oʻNasriddinning sarguzashtlariʼo, oʻAlisher Navoiyʼo, oʻOʻtgan kunlarʼo kabi oʻzbek milliy kino durdonalari ingliz tili subtitrlarda mavsum davrida har kuni oʻKoʻhna Arkʼo yozgi kinoteatrdan, shuningdek, viloyat oʻOgahiyʼo nomidagi drama teatri va viloyat qoʻgʻirchoq teatri hamkorlikda 2014 yilning aprel oyidan oʻTosh hovliʼo majmuasida oʻXon qabulidaʼo deb nomlanuvchi teatrlashtirilgan sahna tomoshalari sayyohlarga namoyish etilmoqda.

Shuningdek 2013 yildan boshlab, har yili iyun oyida «Xorazm madaniyati» festivali, avgust oyida «Gurvak-Xorazm qovunchiligi ramzi» festivallarini oʻtkazish anʼana tusiga kirdi.

Suvenirlar ishlab chiqarish industriyasini rivojlantirish sohasida «Xorazm gilamlari» katalogi 500 nusxada chop etildi. Viloyatning brendiga doir ramzi tushurilgan futbol kalar ishlab chiqarilib savdoga qoʻyildi. «Xiva Sopol» MCHJ korxonasi tomonidan 7 xildan ortik suvenir mahsulotlari ishlab chiqarilishi amalga oshirildi va kelgusida Xitoy va Vengriya davlatlaridan yangi texnologik asbob-ulkunalar sotib olish borasida izlanishlar olib bormoqda.

Turistik imkoniyatlarni namoyish qilish borasida Xorazm viloyatining boy madaniy merosi va turizm salohiyatini namoyish qiluvchi brendi yaratildi va jahon turizm bozorida yaʼni 2013 yildan boshlab Toshkent xalqaro sayyohlik koʻrgazmasida viloyat turistik tashkilotlari viloyatning brendi ostida ishtirok etishni boshlashdi.

Sayyohlarga qulaylik yaratish maqsadida viloyatimizning yoʻl koʻrsatkich xaritasi 10000 nusxada chop etilib sayyoxlarga tarqatilmoqda.

Hududning turistik imkoniyatlarini reklamasini tashkil etish borasida xorij ommaviy axborot vositalari xodimlari va xorijiy tur operatorlarga «Mego-info-turlar» tashkil etilib shu kungacha dunyoning 30 dan ortiq mamlakatdan 56 nafar ommaviy axborot va 423 nafar xorijiy turistik tashkilotlar vakillari qabul qilindi.

Viloyatimizni turizm salohiyatini xorijiy davlatlar ommaviy axborot vositalarida keng yoritish maqsadida dunyoning etakchi boʻlmish jumladan «SMG» (Xitoy), «Kelvinfilm GmbH» (Germaniya), «Euronews» (Fransiya) va «Bi-Bi-Si» (Shotlandiya) teleradiokompaniyalari tomonidan viloyatimizning turizm salohiyatiga doir xujjatli filmlar suratga olindi.

Viloyatning sayyohlik sohasiga doir rasmiy veb sayti (www.visitkhorezm.uz) yaratildi va viloyatning sayyohlik imkoniyatlari toʻgʻrisidagi maʼlumotlar joylashtirildi.

Hududning sayyohlik imkoniyatini namoyish qilish va sayyoxlar xavfsizligini taʼminlash maqsadida, «Ichan Qalʼa» va «Urganch» xalqaro aeroportida sayyohlik axborot ofislari ishga tushurildi.

Turizm sohasi mutaxassislarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish borasida Urganch shahrida 2014 yilda 360 oʻquvchi oʻringa moʻljallangan Turizm va mehmonxona xoʻjaligi kasb hunar kolleji qurilib, ishga tushirildi. Ushbu kasb-hunar kollejida 3 ta yoʻnalishda (mehmonxonalar va restoranlar menejeri, turistik xizmatlar tashkilotchisi, oshpaz) yiliga 120 nafardan mutaxassislar tayyorlanmoqda.

«Oʻzbekturizm» MK Xorazm viloyat mintaqaviy boʻlimi binosi Turizmni rivojlantirish jamgʻarmasining 500 mln. soʻm mablagʻlari hisobiga rekonstruksiya qilinib, zamonaviy texnika vositalari va jihozlar bilan taʼminlandi.

Shu bilan birga «Oʻzbekturizm» MK ning «Respublika ilmiy-oʻquv konsalting markazi» viloyat filiali tashkil qilinib, turizm sohasi subʼektlari xodimlari uchun oʻquv kurslari va amaliy trening-seminarlar oʻtkazish yoʻliga qoʻyildi.

Yevropa davlatining tajribalarini oʻrganish maqsadida Latviyaga 4 nafar, Xitoy Xalq Respublikasiga 1 nafar, Janubiy Koreya Respublikasiga 1 nafar, Turkiyaga 1 nafar viloyat mutaxassislarining safarlari uyushtirildi.

Buxoro va Fargʻona viloyatlari hunarmand ustalari tomonidan 40 nafar, Namangan viloyati usta hunarmandlari tomonidan 20 nafar viloyatimizning yosh hunarmand ustalariga hunarmandchilikni turli yoʻnalishlari boʻyicha mashgʻulotlar tashkil etildi.

2.3. Mintaqada tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish va ekskursiya xizmatlarini takomillashtirish

H zirgi kunda razm viloyati boʻyicha aritmetika, arifmetik va matematik ekskursiya boʻlumlari soni 209 tani tashkil etgan holda, shundan 53 ta madaniy meros boʻlumlari iva «Ichan-Qalʼa» Davlat muzeyi qoʻriq nasibi hududida joylashgan. Qolgan boʻlumlarning turli tumanlarida joylashgan.

Bu esa viloyatda turizmni rivojlantirish potentsiali, uning imkoniyatlari ko'ngligidan dalil bo'ladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, hozirgi kunda viloyatda joylashgan ayrim turistik ob'ektlar ta'mirtalab ahvliga ko'lib qilingan. Ba'zi ob'ektlar turistik yo'nalishlar dasturiga kiritilmagan.

2.3.1-jadval. Xorazm viloyati tarixiy-madaniy ob'ektlarining tumanlar bo'yicha taqsimlanishi²⁰

№	Hudud	Arxeologiya yodgorliklari	Arxitektura yodgorliklari	Haykaltaroshlik san'ati yodgorliklari	Diqqat-gazozov joylari	Muqaddas joylari	Jami
1	Urganch shahar	-	8	8	5	3	24
2	Urganch tumani	1	4	14	-	4	23
3	Xiva shahar	4	88	8	1	1	102
4	Xiva tumani	-	10	9	-	1	20
5	Xazorasp tumani	7	11	4	-	3	24
6	SHovot tumani	3	2	3	-	1	9
7	Bog'ot tumani	1	2	4	-	7	14
8	Yangiariq tumani	2	1	3	-	2	8
9	Gurlan tumani	-	1	5	-	1	7
10	Yangibozor tumani	-	-	4	-	1	5
11	Qo'shkupir tumani	-	1	1	-	7	9
12	Xonqa tumani	-	5	4	-	1	10
	JAMI:	18	132	67	6	32	255

Ta'mirtalab ahvldagi ob'ektlarni ta'mirdan chiqarib, turistik yo'nalishlar dasturiga kiritilsa viloyatga turistlar qimni ko'paytirish imkoniyati yuzaga keladi. Bu bilan qo'shimcha valuta tushimiga erishiladi, mahalliy aholi vakillarining ish bilan ta'minlanish imkoniyati yuzaga keladi. Buning uchun viloyatda turizmni

²⁰ O'zbektuzrimo MK Xorazm viloyati mintaqaviy filiali ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

riv jlantirish b rasida hududda j ylashgan madaniy m r s b o`ktlar bo`yicha quyidagi takliflar in batga linsa maqsadga muv fiq bo`lar edi;

o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan Mus To`ra madrasasini taomirlash;

- Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan Anusha n hamm mini j riy taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan q maschitni taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan ta Mur d Qushb gi maschiti (taomirtalab darajada) taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan o`Tug ni Turkö maqbarasini taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan Amir To`ra madrasasini taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan Qutlugø Mur d In q madrasasini (taomirtalab darajada) taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan Yusuf Yas vul b shi madrasasi q niqarli h latda bo`lsada taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan P lv n darv zasini (taomirtalab darajada) taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasida j ylashgan T sh darv zasini (taomirtalab darajada) taomirlash;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasi da j ylashgan t j nb y madrasasi taomirtalab darajada;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasi ichkarisidagi atr f-muhitni t zalash, chiqindilarni bartaraf qilish shar itlarini yaratish;

- o`Ichan-Qalao Davlat muz y qo`riq nasi ichkarisini k chki yoritish uskunalari bilan taominlash;

- ƆIchan-Qalœœ Davlat muz y qo`riq nasi hududida j ylashgan nad nlar egalari t m nidan uy atr flarini zam naviy jih zlardan (D raza, eshik va h.k.) f ydalanilishi;
- ƆDish n-Qalœœ ni asl h latda saqlab q lish;
- iva tumanidagi Nurullab y madrasasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga sanitariya-gigi na j ylarini yangidan tashkil etish;
- iva sha ridagi n d ri nasi va n kasal nasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva sha ridagi Mamat Maram madrasasi va min rasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni taœmirlash hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva sha ridagi To`rt Sh vv z majmuasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni taœmirlash hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva sha ridagi Sh Qalandar b b majmuasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni taœmirlash, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlari j riy etish hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva sha ridagi Bikaj n bika madrasasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva sha ridagi Said Mu ammad n madrasasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni taœmirlash, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlari j riy etish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva sha ridagi razmsh lar madrasasi taœmirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni zudlik bilan taœmirlash, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlari j riy etish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;
- iva tumanidagi B gœisham l- ll quli n b gœi taœmirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni zudlik bilan taœmirlash, qo`shimcha

izmat ko`rsatish turlari j riy etish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;

- iva tumanidagi Isl m o`ja qar rg hi o`ta taomirtalab darajada, uni sayyohlik yo`nalishiga kiritish, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlari j riy etish;

- iva tumanidagi oCh diraö h vli taomirtalab darajada, uni sayyohlik yo`nalishiga kiritish, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlari j riy etish;

- iva shahridagi azarasp darv zasi taomirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklarni taomirlash, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini yangidan j riy etish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari hamda sanitariya-gigi na j ylarini (q niqarsiz) tashkil etish;

- iva shahridagi udargan D v n v uyi taomirtalab darajada, shu bilan birga qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini yangidan j riy etish hamda sanitariya-gigi na j ylarini (q niqarsiz) tashkil etish;

- iva shahridagi Avaz O`tar uy muz yi taomirtalab darajada, shu bilan birga qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini yangidan j riy etish hamda sanitariya-gigi na j ylarini (q niqarsiz) tashkil etish;

- iva shahridagi Sh imard n majmuasi taomirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklar tashkil etish, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini yangidan j riy etish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari yaratish hamda sanitariya-gigi na j ylarini (q niqarsiz) tashkil etish;

- iva shahridagi Matvaf karv nb shi savd uyi taomirtalab darajada, shu bilan birga avfsiz yo`l va yo`laklar tashkil etish, qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini yangidan j riy etish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari yaratish hamda sanitariya-gigi na j ylarini (q niqarsiz) tashkil etish;

Hozirgi kungacha turistlar tashrifining koopchiliq qismini xiva shaxri booylab ekskursiyalar tashkil etadi va xiva shaxrida bugungi kunda asosan 70- 80% ekskursiya turizmini amalgam oshirishni taminlab beradi.

Urganch shahridagi Urganch suratlar gal riyasini sayyohlik yo`nalishiga kiritish, atr fini ko`kalamz rlashtirish, bin p sht qini ta`mirlash, shu bilan birga qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini k ngaytirish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylari hamda sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish;

- Urganch tumanidagi õ laja h vliöni sayyohlik yo`nalishiga kiritish, shu bilan birga qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini k ngaytirish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylarini tartibga k ltirish;

- azarasp tumanidagi õ azarasp Qalæö d v rini sayyohlik yo`nalishiga kiritish, shu bilan birga qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini k ngaytirish, avt transp rt v sitalari uchun ajratilgan ma sus to` tash j ylarini tartibga k ltirish, bin atr flarini maishiy chiqindilardan t zalash;

- Yangiariq tumanidagi õShay mu t r valiö ziyoratg hini sayyohlik yo`nalishiga kiritish, shu bilan birga qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini k ngaytirish, j riy ta`mirlash;

- B gø t tumanidagi õQalæjij Qalæö (D vud Qalæ) sayyohlik yo`nalishiga kiritish, shu bilan birga mavsumiy qo`shimcha izmat ko`rsatish turlarini k ngaytirish, sanitariya-gigi na j ylarini tashkil etish (h jat na yo`q);

Shuningd k, milliy va tari iy m r slarimizni k lajak avl dga tkazish, ularning asl h latini saqlab q lish, ta`mirga muht j bø ktlarlarni qaytadan o`z h latiga k ltirish maqsadida malakatimiz ra barlari t m nidan bir qancha amaliy ishlar amalga shirilm qda. Shunga qaramasdan iva shahrida j ylashgan, tari iy ahamiyatga ega bo`lgan bidalardan b shqa maqsadlarda f ydalanish h latlari ham ko`zga tashlanm qda. Jumladan:

- 1 asrdan ko`pr q tari ga ega bo`lgan Matniyoz D v nb gi madrasasi ichida õ ri nt-Star ivaö MChJga qarashli r st ran fa liyatini lib b rishi;

- 1851-1853 yillarda qurilgan Muhammad Amin n madrasasidan m hm n na sifatida f ydalanish;

- 1834-1835 yillarda qurilgan Il quli n madrasasidan r st ran sifatida f ydalanish;

- o'jamb rdib y madrasasi h vli t m ni yopilgan hamda undan r st ran sifatida f ydalanish h latlarining mavjudligi achinarli h ldir. Ushbu bø ktlardan f ydalanishda rijiy sarm yad rlarni jalb qilib, t nd r o`tkazilsa maqsadga muv fiq bo`lar edi. Ushbu bø ktlarning san-uz llaridan n to`g`ri f ydalanish k chirilmas qibatlariga lib k lishi mumkin.

H zirgi kunda razm vil yatida jami 24 ta gid-tarjim n sayyohlarga izmat ko`rsatm qda. Shundan 2 tasi liy darajali, 6 tasi birinchi darajali va 16 tasi ikkinchi darajali hamr h tarjim nlaridir. Vil yatda j ylashgan bø ktlar va muz ylarda ekskursiya lib b rish huquqini b ruvchi hujjatlarsiz gid-tarjim nlarining ekskursiya o`tkazishga ru sat b rilmaydi. Gid-tarjim nlar va ekskurs v dlar uchun s rtifikatlar «O`zb kturizm»MKsi R spublika turizm va ekskursiya izmati K nsalting Markazi t m nidan b riladi. Malakali tajribaga va s rtifikatga ega bo`lgan gid-tarjim nlar 2 yilda bir marta 7-14 kunlik ma sus kurslarda malaka shiradi va att statsiyadan o`tkaziladi.

Turistik k r nalar t m nidan ishlab chiqilgan sayyohlik yo`nalishlari va hamr h-tarjim nlar, ekskursiya lib b ruvchilar uchun turistik yo`nalishlar bo`yicha b riladigan maøum tlar «O`zb kturizm» MKsi R spublika turizm va ekskursiya izmati K nsalting Markazi t m nidan tayyorlanadi. H zirgi kunda hududda turistlarga izmat ko`rsatuvchi hamr -tarjim nlar va ekskursiya lib b ruvchilar uchun yag na mavsumiy lib s (unif rma) mavjud emas.

Hududga tashrif buyuradigan rijiy m hm nlar va sayyohlarga izmat ko`rsatiladigan transp rt v sitasi hayd vchilarini ma sus tayyorl v kurslari mavjud emas. M hm n nalardagi ma sus izmat muta assislari (m hm n na maømuri, fitsiant, barm n, shv ytsar-dasyor, qavat va nalar b kasi, farr shlar) ishlarining sifati q niqarli darajada yo`lga qo`yilgan. Shu bilan birga hududda ekskursiya jarayonini lib b rish uchun malakali kadrlarni tayyorlashda quyidagi takliflar in batga linsa maqsadga muv fiq bo`lard;

- h zirda siyo mamlakatlaridan k layotgan turistlarning ko`pligini in batga lgan h lida Yap n, Italiyan, it y, K r ys va Ispan tillarida ekskursiya

beradigan gid-tarjim nlarining tishmasligi bir z qiyinchilik tugødirm qda, shu sababli hududda yana 20 ta liy maølum tli gid-tarjim nga ehtiyoj mavjud;

- hududda malakali gid-tarjim nlar va ekskurs v dlarni tayyorlashda T shk nt, Samarqand, Bu r , razm vil yatlarini liy o`quv yurtlaridan malakali muta assislarni jalb qilgan h lida d imiy 10-16 ylik ma sus kurslar tashkil qilish zarur;

- razm vil yatidagi tari iy bidalar to`gørisidagi a b r tlarni i va «Maømun» akad miyasi va Urganch davlat univ rsit ti t m nidan tayyorlanishi maqsadga muv fiq. Chunki vil yatda j ylashgan b ø ktlar va bidalar bo`yicha maølum tlar mazkur liy o`quv yurtlarida tarli darajada mavjud;

- gid-tarjim nlar va ekskurs v dlar uchun turistlar diqqatini jalb qilish maqsadida mavsumga qarab milliy hamda zam naviy lib slarni uygøunlashtirib yag na unif rma tayyorlash maqsadga muv fiq;

- hamr h-tarjim nlar va ekskursiya lib b ruvchilarni Hukumat darajasida yag na akkr ditatsiyadan o`tkazish masalasini hal etish zarur;

- Ich n-qaølada j ylashgan muz ylarda fa liyat lib b ruvchi dimlarning aksariyati 40 yoshdan shganlar tashkil etadi. Muz ylarda fa liyat lib b ruvchi dimlarni yosh hamda rijiy tillarni biladigan muta assislar bilan to`ldirish maqsadga muv fiqdir;

- hududda «O`zb kturizm» MKsi razm mintaqaviy bo`limi q shida hukumat d l gatsiyalari va liy martabali m hm nlarga ekskursiya izmatini beradigan ma sus guruhlarini tashkil etish l zim;

- hududga tashrif buyuradigan rijiy m hm nlar va sayyohlarga ekskursiya izmatini ko`rsatishda malakaga ega bo`lmagan hamr h-tarjim n va ekskurs v dlar t m nidan izmat ko`rsatilishiga yo`l quymaslik uchun S liq id ralarini jalb qilgan h lida j ylarda m nit ring o`tkazilishi va aniqlangan q nun buzilishlar to`gørisida tuzilgan dal latn malarni t gishli id ralarga taqdim qilish rqali ch ralar ko`rish l zim. Shuni in batga lgan h lida o`zb kturizmö MKsi

hamda Davlat S liq qo`mitasi hamk rlikda qo`shma qar r qabul qilishsa maqsadga muv fiqdir;

- hududdagi mutasaddi tashkil tlar bilan k lishilgan h lida rijiy m hm nlar va sayyohlarga izmat ko`rsatiladigan transp rt v sitalari hayd vchilarini ma sus tayyorl v kurslarini tashkil qilish, har kuni marshrutga chiqadigan hayd vchilarni ko`rikdan o`tkazish tartibini j riy qilish zarur;

- vil yatning turizm s hasida m hnat qilayotgan dimlar va muta assislarni ch t ellarda va alqar tashkil tlarning granti rqli o`qitish, tayyorlash va malakasini shirish;

- dimlarning ish samarad rligini shirishlari uchun rijiy davlatlar tajribasini o`rganish maqsadida T shk nt shahrida j ylashgan m hm n nalarga izmat safarlari uyushtirish rqli malakalarini shirish maqsadga muv fiq

razm vil yatida r klama fa liyati bilan shugullanadigan bir qancha tashqi r klama mahsul tlarini b smadan chiqaradigan ususiy k r nalar mavjud. Ularda as san turistik firmalar, m hm n nalar o`z turistik mahsul tlarini bukl tlar, br shyuralar, katal glar, aritalar, plakatlar, kit blar va b shqalar. R klama mahsul tlari o`zb k, rus, ingliz, n mis, yap n, k r ys va b shqa tillarda ch p etilgan. Ishlab chiqarilayotgan r klama mahsul tlarida yag na milliy «UZBEKISTAN» turistik br ndidan f ydalanish sust lib b rilm qda.

razm vil yatida alq hunarmandchili k ng yo`lga qo`yilgan jumladan, « unarmand» uyushmasi razm vil yat bo`limi t m nidan. razmda 11 ta õUST -SH GIRDö maktablari tashkil etilib, 47 ta sh girdlar mavjud. Mahalliy mahsul tlardan: gujum, t rak, sada, tut, turangi dara tlaridan zam naviy m b llar ishlab chiqarilm qda.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Bitiruv malakaviy ishini yozish vaqtida mamlakatizmida ekskursiya xizmatlarini tashkil qilish va uning samaradorligini oshirish bo'yicha bir quyidagilar hulosa qilinadi:

É mamlakatizimdagi mavjud tarixiy obidalardan ekskursiya xizmati ko'rsatishda keng foydalanish;

É xalqaro turistlarga ekskursiya xizmatini ko'rsatishda turistik imkoniyatlarni hisoblab chiqish va imkoniyat darajasining ulardan eng yuqori darajada foydalanish;

É ko'plab sayoxatlarga chiqadigan Yevropa mamalakatlarda bo'ladigan turistik yarmarkalarda surunkali ishtirok etishni ta'minlash;

É ichki turistik bozorda uzaro raqobatni yanada kuchaytirish, turistik firmalarga davlat tomonidan berilayotgan imkoniyatlarni qayta ko'rib chiqish;

É ekskursiyani tashkil etishda madaniy meros etnografiya, urf-odatlar va an'analardan unumli foydalanish;

É turizmدا ekskursantlarni arxitektura va xaykaltaroshlik bilan tanishtirishning samarali yo'llarini ishlab chikish;

É zamonaviy turistik komplekslarni bunyod etishda chet el sarmoyasini jalb etishga erishish;

É jahon bozorida talab katta bo'lgan xalqaro turistik yo'nalishlarni yo'lga qo'yishda va ishlab chiqishda qatnashish (Buyuk ipak yuli imkoniyatlaridan keng foydalanish);

É milliy urf odatlar va tarixiy arxitektura yodgorliklarini asl ko'rinishda saqlab qolishiga erishish va ekskursiya davomida turistlarga uning yaratilishi tarixi haqida kengroq tushuncha berish;

É turizm soxasi uchun malakali mutaxasislarni tayyorlashni takomillashtirish (gid tarjimonlar va tarixni yaxshi biladigan mutaxassislarni tayyorlash);

Bitiruv malakaviy ishini yozish paytida Xorazm viloyatida yangi yoʻnalishdagi ekskursiya xizmatlarini tashkil qilish boʻyicha quyidagilar tavsiya qilinadi:

- Urganch tumani hududida joylashgan oʻrta asr hovli qalʼasining qolgan qismini qayta taʼmirlash;
- Bogʻot tumanidagi oʻrta asr qalʼa tarixiy madaniy obidasini qayta taʼmirlash va ular negizida yangi sayyohlik markazlarini tashkil etish va turistik xizmat koʻrsatishni oʻz ichiga olgan infratuzilmani yaratishga erishish;
- Xiva shaxri atrofida turistlarni bosh vaqtlarini samarali oʻtkazish uchun koʻngilochar joylarni tashkil qilish;
- Xiva shaxri atrofida agroturizm va ekoturizmni rivojlantirish orqali turistlarning tur kunlarini uzaytirish;
- Urganch va Xiva shaxarlari atroflarida milliy taomlar, qovun sayli va milliy kiyimlar festivallarini oʻtkazish.
- Yangi yuristik mahsulotlar va marshurtlar ustida ihlash;
- Mavjud koʻllar atrofida yangi 5 ta turistik majmualarni yaratish yani 3 tasi Xiva shaxrida, bittadan Bogʻot va Xazarasp rayonlarida qurish;
- oʻrta asr atrofida yangi akva-park qurish;
- Xiva markazida va oʻrta asr atrofida 2 ta tomosha bogʻlar, turli xil koʻngil ochar zamonaviy attraksion binolarni qurish;
- Xiva markazida va oʻrta asr atrofida 2 ta bouling markazlarini qurish;
- Urganch shaxrida Xorazm viloyatining boy madaniy - tarixiy merosini, turmush tarzini anʼanalarini aks ettiruvchi 4 ta muzey qurish va shu bilan birga X. Devonov nomiga yangi mutimediya muzeyini yaratish;
- Mavjud koʻllar atrofida yangi 5 ta turistik majmualarni yaratish yani 3 tasi Xiva shaxrida, bittadan Bogʻot va Xazarasp rayonlarida qurish;
- oʻrta asr atrofida yangi akva-park qurish;
- Xiva markazida va oʻrta asr atrofida 2 ta tomosha bogʻlar, turli xil koʻngil ochar zamonaviy attraksion binolarni qurish;

- Urganch shaxrida Xorazm viloyatining boy madaniy - tarixiy merosini, turmush tarzini anʼanalarini aks ettiruvchi 4ta muzey qurish va shu bilan birga X. Devonov nomiga yangi mutimediya muzeyini yaratish;

- Tarixiy ó madaniy obyekt merosining noqulay joylashganligi va bukamchiliklarni yaxshilash;

- Infrastrukturada turistlar uchun boʻsh vaqt va koʻngil ochar dasturlarni koʻpaytirish;

Umuman olganda turizmning rivojlanishi orqali viloyatimizga tashrif buyuradigan turistlar sonining oshishiga, turistlarni viloyatimiz tarixi va madaniyati bilan yaqindan tanishishiga, shuningdek jahonda moliyaviy- iqtisodiy inqiroz kechayotgan bir paytda, viloyatning qishloq joylaridagi yoshlarini ish bilan taʼminlashga, hamda davlatimizga qoʻshimcha valyuta kirib kelishiga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining o‘Turizm to‘g‘risidaögi qonuni. // «Xalq so‘zi» gazetasi, 1999-yil 14-sentyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining o‘O‘zbekiston Respublikasida xalqaro turizmning zamonaviy infrastrukturasi barpo qilish chora-tadbirlari to‘g‘risidaögi Qarori. // «Xalq so‘zi» gazetasi, 1995-yil 4-iyun.

3. Karimov I.A. Bizdan ozod va vatan qolsin. 2-tom. - T.: O‘zbekiston, 1996

4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo‘lida 4-tom. - T.: O‘zbekiston, 1996

5. Prezident I.A.Karimovning 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yilda o‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi o‘2012-yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladiö mavzusidagi ma‘ruzasini o‘rganish bo‘yicha O‘quv qo‘llanma. - T., 2012. -126 b.

6. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo‘lishiga erishish o‘ bizning bosh maqsadimizdir. I.A.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasini o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. o‘T.: O‘zbekiston, 2013.

7. O‘zbekiston Respublikasi Islom Karimovning o‘Bosh maqsadimiz o‘ mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borilayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o‘zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo‘l ochib berish hisobidan oldinga yurishdirö nomli Vazirlar Mahkamasidagi ma‘ruzasi, Xalq so‘zi.//16.01.2016y

8. Amriddinova R.S Ekskursiya ishini tashkil etish. SamISI. 2014

9. - M., 2005.

10. A. . . - : OOO õ
ö, 2001.
11. . õ ö a 2006
12. .A., . - M.:
a, 2003.
13. Komilova F.Q., Xalqaro turizm bozori. O-çuv qo-ñlanma. -T.: TDIU,
2006 y.
14. . , M.A
õ o õ. 2003 .
15. Nazarova K., Kamilova F. O-zbekistonda turizm imkoniyatlarini
kengaytirish. // O-zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 9, 2000. - 48-49 b.
16. Pardaev M.Q., Atabaev R. Turistik resurslarni tahlil qilish va
baholash. Ma'ruzalar kursi. - SamISI, 2014.
17. Soliev A.S., Usmonov M.R. Turizm geografiyasi. -Samarqand:
SamDU, 2005. -131 b.
18. Tashmurodov T. Xalqaro turizm. -T.: Turon ó Iqbol, 2007.- 320 b.
19. Tuxliev I.S. Turizm asoslari: Uslubiy qo-ñlanmaó Samarqand: SamISI,
2008- 226 b.
20. T .T., T.
. óT.: « . », 2006.
21. Qudratov G-çX., Tuxliev I.S. Turizm iqtisodiyoti. ó Samarqand,
SamISI, 2007.
22. Tariqulov M. O, Nabiyeva S. A õEkskursiyashunoslikõ fani bo-çyicha
taõim texnalaogiyasi. Toshkent 2006 y. Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti.

23. I.S.Tuxliev, M.Q.Pardaev. Turizmda xizmat ko`rsatishni rivojlantirish aholi bandligini oshirish manbasi. - T., 2008. -18 b.
24. X.M.Mamatkulov. Turizm va servisga oid izohli lugʻat. -Samarkand, 2010. -201 b.
25. R.Xayitboev, A.Sattarov. Turistik marshrutlarni ishlab chiqish texnologiyasi. -Samarqand, 2009. ó 4 b.
26. Xayitboev R., Amriddinova R. Turizmda marketing tadqiqotlari. - Samarqand, 2009.
27. ōTurizmni rivojlantirishda xalqaro ilgʻor tajriba va uni Oʻzbekistonda qoʻllash muammolariō mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - Samarqand, 2011.
28. Mirzaev Q.J., Musaev B.Sh. Mehmonxona xoʻjaligi menejmenti. - Samarqand, 2010.
29. Usmonova Z.I. Turizm marketingi. - Samarqand, 2009.
30. M.Q.Pardaev, R.Atabaev, B.R.Pardaev. Turizm sohasini rivojlantirish imkoniyatlari. óT., 2007.
31. Xayitboev R., Pardaev O. Turizmning menejmenti. - Samarqand, 2010.

Internet web-saytlari adresslari:

32. www.sies.uz
33. www.tdiu.uz
34. www.world-tourism.org
35. www.lex.uz
36. www.ziyonet.uz